

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 5, Sayı: 21, Aralık 2019, s. 178-220

Araştırma Makalesi

Doç. Dr. Nurten KIMTER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
nurtenkimter@comu.edu.tr

Nurten TAŞ

MEB

nurtentas4@gmail.com

ÜNİVERSİTELİ ÖĞRENCİLERİN BÂTIL İNANÇ DÜZEYLERİ İLE MUTLULUK DÜZEYLERİ VE DİNİ YÖNELİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Özet

Bu araştırmada, üniversiteli öğrencilerin bâtil inanç düzeyleri ile dinî yönelim ve mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Survey (tarama) yöntemi ve anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilen araştırmada çalışma grubunu; evrenden amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat ve Tıp Fakültesi'nden toplam 434 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak öğrencilerin bâtil inanç düzeylerini ölçmek amacıyla "Yeni Çağ İnanışları Ölçeği"; iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık düzeylerini ölçmek amacıyla "Dinsel Eğilim Ölçeği" ve mutluluk düzeylerini ölçmek amacıyla "Oxford Mutluluk Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizi için bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü varyans analizi (anova) ve korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda öğrencilerin bâtil inançlar (Yeni Çağ inanışları) ve bunun tüm boyutları, iç güdümlü, dış güdümlü dindarlık eğilimleri ile mutluluk düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Yine genel bâtil inanç düzeyleri ve bâtil inançların tüm boyutları ile iç güdümlü ve

¹ Bu çalışma ikinci yazarın "Tıp ve İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Batıl İnanç, Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

dış güdümlü dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde ilişkiler olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Üniversiteli öğrenciler, bâtlı inanç, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık, mutluluk.

AN INVESTIGATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SUPERSTITION LEVELS AND HAPPINESS LEVELS, RELIGIOUS ORIENTATIONS OF UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

In this study, it was aimed to examine the relationship between superstition levels of university students and their religious orientation and happiness levels. Survey model and questionnaire technique were used in this research. The study group composed of 434 freshman and senior year students whom are selected with universal sampling method from Çanakkale 18 Mart university faculty of theology and medical faculty. In the research as a data collection tools, "New Age Beliefs Scale", "Religious Tendency Scale" and "Oxfords Happiness Scale" were used. "New Age Beliefs Scale" was used in order to measure the superstition levels. "Religious Tendency Scale" was used to measure intrinsic and extrinsic religiosity levels. "Oxfords Happiness Scale" was used to measure happiness levels. Independent samples t-test, one-way analysis of variance (anova) and correlation analysis were used for resulting survey data.

As the result of study, it was determined that there were positively and significance level between superstitious beliefs (New Age Beliefs) and all dimensions of it, intrinsic and extrinsic religiosity tendencies with happiness levels. Once again, it was seen that there were positive and meaningful relations between general superstition levels and all aspects of superstitions with intrinsic and extrinsic religiosity.

Keywords: University students, superstition, intrinsic and extrinsic religiosity and happiness.

Giriş

Bireylerin ve sosyal grupların davranışlarında etkili olan bâtlı inançlara olan eğilim, mutluluk ve dindarlık düzeyleri; sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve özelde din psikolojisi için daima merak konusu olmuştur. Yapılan çalışmalar inancın insanlık tarihi kadar eski olduğunu ortaya koymaktadır. Sanayi devrimiyle birlikte modern bir çağın kapılarının aralanmasıyla kimi düşünür ve bilim adamları inançların yok olacağını öngörüyorlardı. Fakat ilerleyen sürecin onları haklı çıkarmadığını görmekteyiz. Çünkü insanın doğasında yadsınamaz bir inanma eği-

limi vardır. İnanma eğilimi bazen rasyonel olmayan davranışlara yönelmemize neden olabilmektedir. Bir işe yaramayacağı gün gibi aşikâr olmasına rağmen zor zamanlarda bizi rahatlatacak bir takım nedenler arayıp batıl inanç ve uygulamalara başvururuz. Muhtemelen bizim bâtil inançlar olarak adlandırdığımız şeyler, eski çağlarda yaşayan insanların, psiko-sosyal dengelelerini koruyabilmek amacıyla tabiat kanunlarıyla baş edebilmek için geliştirdikleri yapay çözümlerdi. Birçoğumuz, bilimin yeterince gelişmediği bir dönemde insanların irrasyonel davranışlar sergilemesini mazur görebilir. Fakat günümüz insanlarında da bâtil inançlara eğilim var mı? Bireylerin almış olduğu eğitim türü, zihin şekillenmesinde, tutum ve davranışlarda etkili olduğu gibi bâtil inanç eğilimlerini de etkiliyor mu? Batıl inanç ve davranış eğilimleri yüksek olan kişilerin mutluluk düzeyleri daha mı yüksektir? Dini eğilimi yüksek olan bireylerin bâtil inanç eğilimleri nasıldır? vb. konular bu çalışmada ele alınmaya ve açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

1.1. Batıl İnanç Kavramı

Türk dil kurumuna göre bâtil kelimesi “çürük, temelsiz, asılsız, boş, beyhude ve geçersiz” anlamlarında kullanılmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr/index.php?>). Batıl inanç ise “doğüstü olaylara, gizli ve akıl dışı güçlere, kehanetlere, aşırı derecede bağlı boş inanç, bâtil itikat” anlamlarında kullanılır (<http://www.tdk.gov.tr/index.php?>).

Batıl kelimesi köken olarak Arapça bir sıfat olup, boş ve hükümsüz olmak, devamı olmamak anlamlarına gelen “*butlan*” kelimesinden türemiştir. Alverdi bâtil kavramını; “doğru ve sahih olmayan, gerçeğe ilgisi bulunmayan (şey), boş, esassız, temelsiz, geçersiz ve hükümsüz” şeklinde tanımlarken, bâtil inanç kavramını ise; “doğru olmayan, yersiz, boş, gerçeklerle uyumsuz inanç” olarak ifade etmektedir (Ayverdi, 2011:309).

Her ne kadar bâtil kelimesi Arapça kökenden gelse de Arapçada bâtil ya da bâtil inanç kavramları *hurafe* kelimesi ile anlatılır. Hurafe TDK’ ya göre “dine sonradan giren yanlış inanç” olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr/index.php?>). Farsçada da bâtil inanç için Arapça olduğu gibi hurafe kelimesi kullanılmaktadır.

Batı dillerinde bâtil inanç anlamına gelen sözcüklerin kökeninde Latince *superstitio* kelimesi vardır. Latince olan bu kelimenin Türkçe karşılığı ayakta durmak, hayatta durmak anlamlarına gelir (Oxford Latin Dictionary, 1982). Şaşkınlık veya huşu içinde bir şey üzerinde durmak şeklinde de yorumlanırken, bu kelime aynı zamanda aşırılık hissi, dini ayinlerin gerçekleşmesi ya da eski, akıl dışı alışkanlıkların yaşama geçirilmesinde aşırı titizlik ya da aşırı tören yapılması anlamlarına da gelmektedir (Turcan, 1996:10-12; Oxford English Dictionary, 1989).

Batıl inanç ya da “*superstitio*” kelimesinin Latince bilinen en eski kullanımı, M.Ö. II. yüzyılda yaşamış Latin şair Ennius, M.S. I. yüzyılda yaşamış olan vali, din adamı ve savcı olan Platus ile aynı dönemlerde yaşamış olan ünlü yazar ve filozof Pliny tarafından kehanet sanatı

anlamındaki kullanımınıdır (Cicero, 1980). Superstitio veya superstitiovana kelimeleri “boş bâtil inanç” anlamlarına gelip, M.S. birinci yüzyılda Roma İmparatorluğunda resmen yasaklanan Hristiyanlık ve diğer dini inançlar için kullanılmıştır. İngilizler tarafından boş veya batıl inanç, “superstition, superstitions belief” kelimeleri ile açıklanmaktadır. İngilizler aynı zamanda bâtil inancı; eski hikâye, kurt masalı, ya da bâtil inanç anlamına gelen “oldwives’ tale” deyimini ile anlatmaya çalışırlar (Vayne, 1987:58).

Budak, Batıl inancı “doğal olayların, dua, büyü, kara büyü, uğur getireceğine inanılan nesnelere taşıyarak, muska yazdırma, ruh çağırma gibi doğaüstü veya sihirli güçlerle değiştirebilme inancı” olarak tanımaktadır. Formel din kurumu bâtili reddetse de bu tür inançlar ve uygulamalar genellikle dinsel bir yapıya sahiptir, ancak dinle sınırlı değildir (Budak, 2005:114).

Davranışçı psikolog Skinner, bâtil inancı şartlı refleksler bağlamında değerlendirir. Ona göre örneğin kaynamış suda parmağı yanmış bir çocuk, kaynayan bir tencereye karşı şartlı korku geliştirebilir. Bir köpek tarafından ısırılan çocuk, bütün köpeklerden korkabilir. Skinner, bu tür irrasyonel korkularla bâtil inançlar arasında paralellik kurarak aynı kategoride değerlendirir. Ayrıca Skinner’a göre eylem sonrasında birey herhangi bir tehlikeden tesadüfen korunmuşsa, bu durum onun davranışını pekiştirir, tekrarını ve sürekliliğini sağlar. Kısacası, Skinner’a göre bâtil inançlar yanlış bir neden-sonuç ilişkisi neticesinde ortaya çıkmaktadır (Ayten ve Köse, 2009:50).

Hançerlioğlu ise boş inanç olarak betimlediği bâtil inancı; “bilgi alanının dışında kalan ve gerçeğe bağlantısı bulunmayan tasarımlara inanma” olarak tanımlar. İnsanoğlu varoluşundan bu yana hiçbir zaman mevcut bilgisiyle yetinmemiş olup, her zaman bir adım ötesini merak etmiştir. İnsan, doğasındaki bu eğilim sayesinde bir yandan bilimsel gelişmeyi sağlarken öbür yanda bir takım boş inançlar meydana getirmiştir. Bilim temelli düşünce ile bâtil inanç temelli düşünce arasındaki fark, birinin gerçeğe bağlantılı ve öbürünün gerçeğe bağlantısız oluşudur. Bilimsel incelemeye konu olan şey ise, bu gibi boş inançların hangi gerçeklerden yansıdıkları veya ne türlü bir ihtiyacı karşıladıklarıdır (Hançerlioğlu, 1975:109).

Buradan hareketle, korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik nedenlerle beliren, geleceği bilmek arzusu ile tesadüfi benzerlikleri iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendiren, bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği bir takım doğa üstü kuvvetlere inanan, kuşaktan kuşağa geçen yanlış ve boş inanmaları bâtil inanç olarak tanımlamak mümkündür (Örnek, 1966:20).

Batıl inanç kavramsal olarak “hurafe”, “popüler dindarlık”, “halk inanışları”, “yeniçağ inanışları” gibi kavramlar ile yakın ilişkide olup birçok yerde birbirinin yerine kullanılabilir. (Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy) Yıl: 5, Sayı:21, Aralık 2019, s. 178-220)

1.2. Hurafe

Türk Dil Kurumu hurafe kelimesini; “dine sonradan girmiş yanlış inanç” (http://www.tdk.gov.tr/index.php?). olarak tanımlarken, Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde hurafe

fe; “mantıkî temeli olmayan telakki ve uygulamaları, din adına ileri sürülüp benimsenen bâtil inanç ve davranışları” ifade eden bir terim olarak tanımlanmaktadır (<http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme>). Dilimize Arapçadan geçen bir kelime olan hurafe; aslında Arap aşiretlerinden Uzle kabilesine mensup bir kişinin adıdır. Bu kişinin anlatmış olduğu ve gerçeklik payı bulunmayan olaylara bu kişinin adına atfen “Hadis-i Hurafe” denilmiştir (Devellioğlu, 2013). “Hadis-i Hurafe”nin anlamı, “Hurafe’nin çıkardıkları, uydurdıkları, ortaya attıkları, söyledikleri bütünüyle temelsiz hikâyeler”dir. Zamanla Hadis-i Hurafe deyiminden hadis kelimesi çıkarılarak sadece hurafe ile bütünleşerek günümüze kadar gelmiştir.

Hurafe; herhangi bir mantıksal zemine oturmayan, gerçek dışı, fayda ya da zarar getireceğine inanılan güçler, inançlar ve ritüeller için kullanılmaktadır. Büyü, sihir, muska, fal, astroloji ve bunlarla bağlantılı nesnelere ile ilgili inançlarda hurafe olarak kabul edilmektedir. Hurafe çoğunlukla kurumsallaşmış hâkim dinler tarafından, çoğunluğun kabul etmediği inanç ve uygulamaları nitelendirmek için kullanılır. Birbirinden farklı bu yaklaşımlardan dolayı hurafe için objektif bir tanımlama yapmak zordur (Yel,1998:381).

Hurafe ve bâtil inanç arasında kapsayıcılık açısından bakıldığında hangisinin hangisini kapsadığı tartışmalıdır. Dini uygulamaların tüm yaşam alanına hükmettiği semavi dinler açısından birbirine eşdeğer kapsayıcılığı varken, dinin yaşam alanlarına hükmetmediği laik bir anlayış içerisinde bâtil inanç kelimesinin, din kavramını da içerdiği için, hurafeden daha kapsayıcı olduğu söylenebilir.

1.3. Popüler Dindarlık

Popüler din, toplumun üst tabakasını oluşturan insanlar arasında genel kabul görmüş, organizeli, kitabi (ör. Hıristiyanlık, Yahudilik ya da İslâm gibi) dinlerle bir arada yaşayan, kurumsal olmayan, inanç, ritüel ve pratikleri tanımlamada kullanılan bir terimdir (Goring, 1995:409). Dini oluşturan ana kaynaklar sıralandığında; 1- sistematik hale gelmiş dinsel kuramlar, 2- kilise, diyanet ya da kehillah gibi kurumlar, 3-derin bilgili din adamlarından oluştuğu görülmektedir. Popüler din ise; resmi dini kurumun dışında, sıradan halk arasında bulunur ve nispeten sistematik hale gelmemiş inanç ve uygulamalardan oluşur. Popüler din, dini doktrin ve teolojik sistemleştirmeden yoksundur. Popüler dindarlık kitabi dinlerden süzülüp gelen kavramlar ve inançlarla birlikte eski kültürlerin ve çok tanrılı (Pagan) inanışların bir çeşit karışımıdır (Kissling, 1993:23-27).

İslam dünyasında popüler dindarlık, İslâm’ın temel esasları ile İslâm’daki derin dinsel konulardan uzaklaşarak gelenek ve uygulamalarda meydana gelen değişimler şeklinde kendini göstermektedir (Günay, 1999:263). “Popüler din, öğretilen çok büyü, (şer’î) hükümlerden çok dini coşkuyu vurgular. O dinin asli unsuru olan araçlardan kaçınma bir yana, gerçekte araçlara dayalı olarak kurumsallaşmaktadır.” (Arslan, 2004:101).

Hastalık korkusu ve önceden bilinmeyen diğer felaketler toplum hayatının bir parçasıdır ve insanları bir kaygı içerisine iterler. Bu nedenle popüler dindarlık, baskın bir şekilde kötülük probleminden etkilenir. Hastalıktan şifa bulma, kaza ve belalardan kurtulma vb. bu dünyada fayda ummayı vaat eder (Örnek, 1966:17-24). Dinin popülerleşmesi iki önemli sonucu doğurmuştur. 1- dine olan ilgide artış meydana gelmektedir. 2- dine karşı bazı şüphelerin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. İlgide artış ve şüpheye zemin hazırlaması bâtil inançların gelişmesine ve devamına neden olabilmektedir (Bilgin, 2003:193-214).

1.4. Halk İnanışları

Halk inanışları, kökeni ne olursa olsun halk tarafından kutsallığına inanılan, kendisine kutsal ve koruyucu bir güç atfedilen, her ne kadar oluşmasında kendi ana kültürleri dışında değişik din ve kültürlerin katkı ve izleri bulunsa da toplumsal bilinç ile doğal bir dönüşüme uğratarak kendi kültürünün bir parçası haline getirmiş olduğu söylem, davranış ve inançlardır (Güngör ve Köylü, 2014:1-3).

İnsanların kâinat ve yaşamı yorumlaması, kutsadığı varlıklarla ilişkisi, hayata dair korku, kaygı ve beklentilerini ilgilendiren ve zengin içeriğe sahip olan halk dindarlığı hala güncelliğini korumaktadır. İnsanın yaşam döngüsünde doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli dönüm noktaları bulunmaktadır. Yine bunların yanında insanın doğada gördüğü ve manevi değer atfettiği mekanlar, ziyaret, türbe ve yatır gibi kutsal alanlar, muska, üzerlik, nazar boncuğu gibi kutsal nesnelere ve hıdrellez, yılbaşı, aşure gibi kutsal zamanlar, kurban ruh, tılsım, fal, büyü, sihir, burçlar, gibi çok çeşitli konularda değişik halk inanışları ve uygulamaları türemiş ve günümüze kadar gelmiştir. Herhangi bir coğrafyada yaşayan topluluğa yönelik maddi ve manevi kültürel ürünleri konu edinen halk inanışları bir kültür ögesi olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak çok yaygın ve değişkenlik özelliği taşıyan halk inanışları, daha çok kırsal olup bâtil inançların otantik ve geleneksel kısımlarını kapsamaktadır (Baş, 2017:14).

2. Din-Dindarlık Kavramları

2.1. Din Kavramı

İnsanı diğer canlılardan ayıran önemli özelliklerinden biri olan manevi dünyası ile onun biyolojik yapı ve çevresini oluşturan maddi dünyası arasındaki ilişkiyi sağlayan tek araç dinler olmuştur. Metafizik alan maddi varlıklar gibi duyularla tanımlanabilen bir alan olmadığı için, metafizik dünyasını tanımlayan din; çok farklı çeşitlilik gösterebilmektedir. Belki de her bireyin din kavramı birbirinden farklı olduğu içindir ki dinler mezheplere mezhepler fırkalara fırkalar cemaatlere cemaatler gruplara kadar indirgenmiştir. Hatta gruplarla da yetinmeyerek grubu oluşturan bireyler arasında bile farklılıklara rastlamak mümkündür. Bu yüzdendir ki din tanımsal olarak belki de bireysel bir kavram gibi düşünülebilecek kadar özel bir alandır. Bunun sonucunda dinin farklı disiplinler tarafından akademik olarak tanımlanmasında yetersiz kalmış nihayetinde her araştırmacının dini kendine özgü bir tanımlama girişiminde bulunmasına neden olmuştur (Yapıcı, 2011:31).

Din; sosyoloji, psikoloji, antropoloji, felsefe gibi bilimler tarafından farklı şekillerde tanımlandığı gibi her din de kendini ve diğer dinleri kendine has bir biçimde tanımlama yoluna gitmiştir. Din genel olarak içsel ve dışsal bakış açıları ile tanımlanabilir. Psikoloji, felsefe, dini genelde içsel bakış açısı ile tanımlarken, antropolog ve sosyologlar dine dışsal bakış açısı ile tanım getirmişlerdir (Yaparel, 1987).

Psikologlar dinin ne olması gereğinden çok insanların dini nasıl algıladıklarını önemsemişlerdir. Dinin psikolojik yararları üzerinde durarak, dini içsel bir bakış açısı ile tanımlamışlardır. Örneğin, din psikolojisinin kurucusu kabul edilen William James, dini tecrübeyi merkez kabul ederek dinin üç önemli ve farklı yönünü tespit etmiştir. Bunlardan ilki dinin subjektif yani kişisel yönü, ikincisi duygusallık, üçüncüsü ise dinin çeşitlilik yönüdür (Karacoşkun, 2013:40).

Psikanalizin kurucusu Freud *Totem ve Tabu* adlı eserinde obsesif davranışlar ile dini davranışlar arasındaki benzerliklere değinerek dini ibadetlerin bir saplantı nevrozu olduğunu öne sürmüş ve dini tedavi edilmesi gereken bir nevroz olarak değerlendirmiştir. Bu tamamen pozitivist bir bakış açısı olup, dini noksan olarak görmesi ve sadece psikopatolojik olgulardan örnekleyerek hareket etmesi onun yanlış bir sonuca ulaşmasına neden olmuştur (Freud, 1996).

Carl Gustav Jung dini “kalıtsal eğilimler” sınıfında değerlendirerek dini arketiplerden biri olarak kabul eder. Ve daha çok bireyin iç dünyası ve pratik yönü ile ilgilenir. Jung dini zor zamanlarda koruyucu bir sığınak olarak görür. Dini boyutlandırarak çalışmalarına konu edindir. Dinin boyutlarını; dini etik, tecrübi, kuramsal, ritüel, mitolojik ve sosyal boyutlar şeklinde incelemiştir (Bahadır, 2007:100-146).

Dinin ne olduğu değil nasıl işlev gördüğü üzerinde duran Erich Fromm dinin fonksiyonunu insanların karakterlerinde olumlu yönde değişiklikler yaparak doğru yönde davranmaya iletmesi şeklinde belirler. Fromm kurumsallaşmış dine karşı çıkarak insanların dinle ilişkisini özgürlük zemini üzerine oturtmaya çalışır. Fromm dini; “bir grup tarafından paylaşılan ve o grubun bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef ve onlara ortak bir davranış biçimi sunan düşünce sistemi” şeklinde tanımlar (Fromm, 1982:31-87).

Psikoloji literatürüne insanın temel ihtiyaçlarını tanımlayarak “ihtiyaçlar hiyerarşisi” kavramını kazandıran Maslow, dini, insan tabiatının bir ürünü olarak görür. Din hakkındaki ifadelerini de daha çok “ihtiyaçlar hiyerarşisi” piramidinde en üst noktasında yer alan kendini gerçekleştirme ve zirve tecrübeler çerçevesinde değerlendirir (Maslow, 1996:36).

Logoterapi'nin kurucusu Viktor Frankl sevgi, acı, sorumluluk ve varoluş üzerinde durarak önemli olanın kişinin hayatında anlamlı olanı bulabilmekten geçtiğine inanır. İnsanın ruhen ve bedenen sağlıklı olması için acı, sevgi, keder, varoluş ve sorumluluk gibi kavramları çokça barındıran din, ancak insan hayatına anlam verebildiği müddetçe önemsenmelidir. Frankl dini; “nihai anlam arayışı” olarak değerlendirir. O'na göre dinler insana hayattaki anlam

arayışında yol gösteren pusulalardır. Günümüz insanının bu pusulayı kaybettiği için yalnızlaştığını düşünür (Frankl,2013:140-153).

Din hakkında verdiğimiz tanımlama örneklerinin de gösterdiği gibi dinin evrensel, genel geçer bir tanımını yapmak güçtür. Bu araştırmanın örneklem evreni ülkemizde belirli bir popülasyonla sınırlı olduğu için bu çalışmada, özel anlamda din olarak İslam dini kabul edilmiştir. Buna göre din "her konuda insanları, akıllarını, irade ve isteklerini kullanarak hayır olan şeylere götüren, böylece dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarını sağlayan, peygamberler aracılığı ile Allah'ın gönderdiği ilahi esasların bütünüdür" şeklinde tanımlanabilir (Karacoşkun, 2013:62).

2.2. Dindarlık Kavramı

Dinin tanımı kadar belki de ondan daha zor olanı dindarlığı tanımlamaktır. Din, doğası gereği somut bir kurallar manzumesi olarak karşımıza çıkarken; dindar, bu kuralları hayata aktaran birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece dindar terimi kavramsal olarak tanımlanırken inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki gibi göreceli boyutları ile değerlendirmek gerekmektedir (Golck, 1998). Dindarlığın türlerini/boyutlarını belirlemede dindarlığın tanımı, nedenselliği ve yaşama biçimleri ile bunlarda etkili olan içsel ve dışsal güdülenmeler teorisyenlerin çıkış noktalarını oluşturmuştur (Köse, Ayten, 2013:112).

Tüm dinler sahip olduğu inanç ve uygulamalara bağlı olarak birbirinden farklı dindarlık tanımlamaları ortaya çıkarmıştır. Bu farklılıkların en önemli nedeni ise bireyin dini algılayıp yaşama dönüştürme sürecindeki farklılardır.

Batıda din psikologları dindarlık boyutlarını değerlendirirken üç aşamalı bir süreçten geçmişlerdir. Bunlardan ilki, tek boyutlu tanımlama ve ölçme yaklaşımıdır. Tek boyutlu tanımlama; bireyin kiliseye gidiş sıklığı, kilise hizmetlerine katılma, dua, kiliseye bağlı bulunma gibi ibadetler ile tanrıya, meleklerle, şeytan, cennet ve cehennem gibi dinin iman boyutunu belirleyen inanç konuları göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Dindarlığın tek boyutlu ölçme ile tanımlanıp değerlendirilmesi sonraki yıllarda din psikologları tarafından yetersiz bulunmuştur (Yıldız, 2001:19-42).

İkincisi ise iki kutuplu tanımlama yaklaşımlarıdır. Burada dindarlık iki boyuta indirgenerek; tercih edilen ve tercih edilmeyen dindarlık olarak belirlenmiştir. Mesela Gordon Allport, dindarlığı iç kaynaklı ve dış kaynaklı motivasyonlarla ölçmeye çalışmıştır. Bunlardan tercih edilenin ise iç kaynaklı yani motivasyonun esas kaynağını dinin kendisinin oluşturduğu dindarlık şekli olduğunu söylemiştir. Bu bireyler imkân elverdikçe dini inanç, dini emir ve yasaklarla uyumluluk gösterirler. Dış kaynaklı motivasyona sahip kategoride ise bireyler dini daha çok kendi amaçları uğruna kullanmaya yönelirler. Bunların her zaman ulaşılması gereken bir hedefleri vardır. Bu insanlar dine pragmatist olarak yaklaşır. Bu kişiler statü, ilgi dağılımı, güvenlik, sosyalleşme ya da haklı çıkmak için dini kullanma eğilimindedirler (Okumuş, 2006:17-35;Allport, 2004). Lenski dindarlığın kurumsal ve toplumsal boyutu üzerinde durmuş

ve tercih edilenin dindarlığın kurumsal boyutu olduğunu belirtmiştir (Altunsu Sönmez, 2016:557-578). Allen ise daha çok dinin taklidi ve tahkiki boyutu üzerinde durarak tahkiki boyutunda birey dini hayatının tüm aşamalarına yansıtmayı amaç edinmişken taklidi boyutta ise birey dini sadece toplumda var olabilme amacına hizmet etmek için gerekli bir olgu olarak görmektedir. Bu örneklerde olduğu gibi iki boyutlu dindarlık tanımlamaları ve ölçme yöntemleri yetersiz kaldığı için daha sonraları çok boyutlu dindarlık tanımlama ve ölçme yöntemleri ortaya çıkmıştır (Yıldız.2001:19-42).

Üçüncüsü ve son olan çok boyutlu dindarlık yaklaşımıdır. İlk olarak Charles Glock'un kavramsallaştırdığı dindarlığın boyutları ile dindarlığa çok geniş açılı bir perspektiften bakılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım neredeyse son dönem din psikologlarının tamamı tarafından benimsenerek ölçek şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Glock'un çok boyutlu yaklaşım kuramında dindar olarak tanımlanan bir bireyin mutlaka şu boyutlardan birinde değerlendirileceği öne sürülür. 1-inanç 2- bilgi 3-davranış 4-duygu ve 5-etki (Köse ve Ayten, 2013:112-116).

İslam dünyasında da dindarlık tanımlamaları itikat, ibadet ve sosyal ilişkiler göz önünde bulundurularak yapılmaya çalışılmıştır. Bu parametreler Glock'un çok boyutlu kuramı ile paralellik göstermektedir (Köktaş, 1993:58).

3. Mutluluk Kavramı

Geçmişten, günümüze kadar tüm insanlara, hayatın amacı nedir? diye sorulursa belki ortak cevap mutlu olmaktır denecektir. Mutluluk derin bir sevinç duygusudur, sadece zevkli bir his ya da geçici bir duygu değil, en iyi varlık halidir. Mutluluğu bireyin yaşam standardı, sağlıklı bir biyolojik yapısı, eğitime ve bilgiye erişimi ve seyahat etme yeteneği gibi dışsal koşullardan ziyade, bireyin iç esenlik duygusu mutluluğun en belirleyici faktörüdür (Richard, 2007). TDK tarafından "Bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, mut, ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık, saadetlilik" (<http://tdk.gov.tr/index.php?option=com>) durumu olarak tanımlanan mutluluk; bütün insanlar tarafından ilk çağlardan beri istenen ortak hayatsal bir amaçtır. Bu yüzdendir ki tıp, psikoloji, sosyoloji, felsefe, teoloji gibi birçok bilim dalının dikkatini çekerek ortak konu olmayı sürdürmüştür. Aynı zamanda mutluluk tüm bilimlerin, dinlerin, teknoloji ve ideolojilerin insanlığa sunduğu ortak vaattir. Böylece her bilim, din ve ideoloji mutluluğu kendi bakış açısı ile tanımlamaya çalışmıştır.

İslam bilginleri insanın mutluluğa ulaşmasının yolu olarak bireyin dini gerekleri yerine getirmesi ve iyi bir insan olmasından geçtiğine inanmışlardır. Dini mutluluğa ulaştırmada yol gösterici bir kılavuz olarak görmüşlerdir. İnsanı en iyi bilen elbette ki onu yaratan olduğu için, insanın mutlu olma yollarını da en bilen yüce yaratıcı olacaktır. Bu yüzden tanrının gönderdiği kurallar mutlu olmak için yeterlidir. Ve hedef mutlak mutluluğun sonsuz tezahürü olan cennete girebilmektir (Altıntaş, 1999:44-45). Eski ahitte ve yeni ahitte insanın davranışlarını kısıtlayan, kaygı, tedirginlik, endişeye sevk eden gelecek korkusu ve mal edinme tutkusunu, mutluluğun önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Bu nedenle insandan tüm maddi varlıklarından

sıyrılmasını bir nevi zincirlerini kırarak özgürlüğe doğru yol almasını istemiştir (Fromm, 1997:95-107; Çıkış:16/26;Matta:5/3). Mensuplarına her türlü ihtirastan arınmayı amaçlayan Budizm mutluluğun zirvesini *Nirvana* olarak tanımlamaktadır. Psikologların mutluluk kavramına yaklaşımları dinlerin yaklaşımından farklıdır. Psikologlar mutluluğu bireyin daha çok biyopsiko-sosyal yönden bir denge ve bu dengenin ortaya çıkardığı sübjektif iyilik hali olarak görmektedirler. Fromm mutluluk ya da mutsuzluğu kişinin tüm bedensel ve çevresel durumunun ortak bir ifadesi olarak görür. Mutluluk veya mutsuzluğu duygu ve düşüncelerde keskinleşme olarak ifade eder (Fromm, 1995:212-214). Freud mutluluğun sırrının, içgüdüsel isteklerin özgürce tatmin edilmesinden geçtiğine inanarak mutluluğu haz boyutuna indirger. Goleman mutluluğu insan fizyolojisindeki hormonsal değişimlerle tanımlamaya çalışır (Goleman, 1996:21).

Tanımlamalardan da görüldüğü gibi tüm bireyler için ortak bir hedef olan mutluluk çok farklı anlam ve boyutlar içermekle birlikte “öznel iyi olma hali” olarak kabul edilebilir.

4. Toplumda Yaygın Olan Bazı Batıl İnançlar

Toplumda yaygın olan bâtil inançları derlemek için Diyanet İşleri tarafından 2000 yılında, il müftülüklerince kapsamlı bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın neticesinde elde edilen en yaygın bâtil inançlar şunlardır:

4.1. Doğum ve Çocukla İlgili Batıl İnançlar

Doğum, insanın yeryüzündeki serüveninde hayata attığı ilk adımdır. Doğumla beraber özellikle ilk çağlarda ölüm olaylarının yüksek olması (Anne, bebek ölümleri), soyun devamlılığını sağlayan en önemli olay olması, çocuk sayısının güç ve varlıkla ilişkilendirilmesi ve yakın zamana kadar doğacak olan bebeğin cinsiyetinin bilinmemesi doğumla ilgili pek çok bâtil inancın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Türkiye’de, farklı yörelerdeki doğumla ilgili bâtil inançları şöyle sıralayabiliriz: (Erdil, 2003:95-97;Günay, 2002:152-154;Koçoğlu, 2008:30-31,41).

- Çocuk sahibi olamayan kişiler türbelere adaklar adar, boş beşikler bırakırlar. Çocuk sahibi olduktan sonra çocuğuna türbede yatan zatın adını veya satı-satılmış gibi isimler koyarlar.
- İlk çocuğu erkek olsun diye, gelinin yatağına erkek bebek yatırılır. Doğacak çocuk erkek olsun diye, erkek çocuğu olan birinin beşiğini ödünç alırlar.
- Hamile bir kadının çocuğuna zarar gelmesin diye muska yazdırılır (Kalafat, 2009:23-26).
- Hamile kadın saçlarını kestirmez.
- Lohusa olan kadın ve çocuğuyla birlikte kırkı çkana kadar (kırk gün) evden dışarı çıkmaz. Çıkarsa al basması olur.

- Yeni doğan bebeğin ilk dışkısı, beşiğinin altına konursa çocuk nazardan ve ani hastalıklardan korunmuş olur.
- Lohusa olan iki kadın birbirinin evine gitmez. Giderlerse çocukları hasta olur.
- Çocuğun kırkı çıkana kadar tırnakları kesilmez.
- Çocuğun boyu ölçülürse kısa kalır.
- Çocuğun göbeği okul bahçesine gömülürse alim, cami avlusuna gömülürse dindar, eve gömülürse gözünün dışarı da olmayacağına inanılır.
- Yeni araba alındığında, kurban kesilip kanı arabaya veya çocuğun alınına sürüldüğünde, hastalık, kaza ve belalardan korunduğuna inanılır.

4.2. Evlilikle İlgili Batıl İnançlar

Evlilik insan hayatının en önemli aşamalarından biridir. Aynı zamanda aile kavramı toplumsal yapının en küçük birimi olması nedeni ile önemlidir. Eş adaylarının ilerde nasıl biriyle evleneceklerini önceden bilememeleri, toplum içerisinde kötü ve iyi evlilik örneklerinin yaygın olması ve aynı zaman da evlilik sonrası yaşam kalitesi bireyleri bir kaygıya sürüklemektedir. Bu da evlilik, evlilik süreci, ile ilgili olarak birçok bâtil inancın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bundan dolayı evlilikle ilgili oldukça fazla bâtil inanç ve uygulama mevcuttur. Ayrıca eş bulmak halk arasında *kismet* kelimesiyle tanımlanır.

Bekâr kızlar türbelerde mum yakıp adaklar adayarak, dilek ağaçlarına çaputlar bağlayarak kismetlerinin çıkacağına inanırlar. Anadolu'nun bazı yerlerinde sevdiğine kavuşmak isteyen gençler, türbelerin içinde iki rekât namaz kılıp türbenin başına bez bağlarlar (Günay, 2002:38). Evlenen kızlar gelin ayakkabısının altına bekâr arkadaşlarının isimlerini yazarak onların eş bulacaklarına inanırlar. Nikah esnasında eşlerden hangisi diğerinin ayağına basarsa onun sözünün geçeceğine inanılır. Ayrıca evlendikleri gece erkek kadına tokat atarsa, evde erkeğin sözünün geçeceğine inanılır (Aktaş, 1973:53).

4.3. Ölüm ve Türbelerle İlgili Batıl İnançlar

Ölümün kaçınılmaz olması ve sonrasındaki bilinmezlik ölümle ilgili birçok bâtil inancın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ölen bazı bireylerin halk arasında efsaneleştirilerek günlük hayattaki problemlere çözüm olabileceği ileri sürülüp, bunların mezarları kutsal mekanlar haline getirilmiştir. Bu mekanlara atfedilen kutsallık nedeni ile birçok beklenti ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda türbelerle ilgili birçok bâtil inanç ve uygulama meydana gelmiştir. Ölüm ve türbelerle ilgili bâtil inançlardan en belirginleri şöyledir: (Koçoğlu, 2008:35).

- Anadolu'da türbelerin kapısında yatanların veya orda geceleyenlerin ağır hastalıklarının tedavi olacağına inanılır (Kalafat, 2009:62).
- Dileklerin gerçekleşmesi için türbelerde mum yakmak, çaput bağlamak gerektiğine inanılır. Türbeye adak adayarak hastalıktan kurtulacağına inanılır (Çakan, 1981:67).

- Cenazenin yedisi, kırkı ve ölüm yıldönümünde mevlit okutulur ve hatim indirilir (Koçoğlu, 2008:35). Cenazeyi defin sırasında, toprak atılan kürek elden ele verilmez. Yere konur yerden alınır. Küreği elden alınanın öleceğine inanılır (Kalafat, 2009:66).
- Baykuş öten evden cenaze çıkacağı inancı, cenaze çıkan evde mevtanın ruhu gelir diye geceleri ışıkların açık olması gerektiğine inanmak, gökten yıldız kaydığında bir kişinin öldüğüne inanılır, mezarı parmağıyla gösterenin başına gelecek olumsuzluktan kurtulmak için parmağını ısırması gerektiğine inanılır (Koçoğlu, 2008:36).
- Kefen dikilen iğne kırılıp atılmazsa, o evden başka cenaze çıkar, cenaze çıkan ev civardaki evlerin bütün sularını dökmesi gerekir çünkü Azrail'in kılıcını bu sularla yıkadığına inanılır (Erdil, 2003:101).
- Türkiye'nin çeşitli yerlerinde süresi farklı olmakla birlikte bir süre saç sakal tıraşı olunmaz, yaşlı ailenin çamaşırları yıkanmaz, bazı yerlerde 7 bazı yerlerde 40 gün Yasin okutulur. Çocuklara şeker verilir ölünün helvası yapılır (Kalafat, 2009:81-85).

4.4. Bereketle İlgili Batıl İnançlar

Bereket kavramı bütün toplumlarda önemli bir yer tutar. Bereketle ilgili Hemen her toplumun çok sayıda ve çok çeşitli batıl inançları vardır. Türk toplumunda bereket kavramı sadece ticaret, tarla, hayvancılık veya bahçe ile sınırlı kalmaz aynı zamanda, bir ay veya yıl bereketli olabileceği gibi ömür de bereketli veya bereketsiz sayılabilir.

Yaşar Kalafat, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bereketle ilgili halk inançlarını İslamiyet ve Türk halk inançları kitabında derlemiştir (Kalafat, 2009:86). Bunlardan bazıları şöyledir;

- Ordu'da "Mayıs Yedisi" olarak bilinen gün denize girip dilek dilenirse, isteğin gerçekleşeceğine inanılır.
- Tunceli'de evlere geyik boynuzu veya nal asmakla kem gözlerden korunup bereketin artacağına inanılır.
- İzmir'de hanımlar kırk çeşit yiyecekten oluşan bir sofraya hazırlayıp toplanırlar. Bu sofraya; "Zekeriya Sofrası", "Acele bacı sofrası", "Kırk Yasin Sofrası" ve "Halil İbrahim Sofrası" gibi isimler verilmektedir. Bu şekilde bereketin artacağına inanılır.
- Anadolu'da kazan komşuluk için ödünç verilmez. Çünkü güneş batıncaya kadar iade edilmesi gerekir. Güneş battıktan sonra geri verilirse rızık darlığına neden olacağına inanılır.
- Trabzon'da ziraati olumsuz etkileyecek hava koşulları, güneş ve ay tutulmalarında, camilerde, sala ve ezan okunur.
- Gazi Antep'te tahıl ambarlarının ve hayvan barınaklarının kapı üstlerine, bereketi arttırmak amacıyla, hayvan boynuzu asılmaktadır.

- Kastamonu’da, hastalanan ticaret hayvanlarına iyileşmeleri için Yasin okunan bir su içirilir.

4.5. Uğur-Uğursuzluk ile İlgili Batıl İnançlar

Gündelik hayatta insanlar bazı tercihlerle baş başa kaldıklarında seçecekleri seçeneğin kendileri için en iyi ve en doğru olmasını isterler. Bunun için de kendilerini bu kararı vermede etkili olduklarına inandıkları bazı eşya, hayvan, gün, sayı ve davranışlara anlam yüklerler. Araba veya insanın önünden kara kedi geçmesi, baykuş ötmesi, akşam veya yatsı ezanları okunurken köpeğin uluması, vakitsiz öten horoz, karganın ötmesi, halk arasında hayvanlarla ilgili uğursuz kabul edilen durumlardır (Koçoğlu, 2008:32;Kalafat, 2009:104-105). Bir vuruşta kertenkelenin öldürülmesi, ala karganın bir kimsenin evinin civarında ötmesi, yılanın ayaklarının görülmesi, yolda yılanla rastlanması ve elbisesine kuş pisleyen birinin talihli olduğuna inanılması ise halk arasında hayvanlarla, ilgili uğurlu sayılan durum ve davranışlara örnek verilebilir (Günay, 2002:124-125). Salı günü yola çıkılması, cuma günü ve akşamı kadınların evi süpürüp iş yapmaları, salı günü yeni elbise giyilmesi, bir işi yapmaya salı günü başlanması, arife günü dikiş nakış yapılması, misafir gider gitmez evin süpürülmesi, akşam üstü veya gece vakti evin süpürülmesi uğursuzluk getirdiğine inanılması gün ve zaman kavramı ile ilgili batıl inançlara örnek verilebilir (Çakan, 1981:56-59;Erdil, 2003:84-86;Kalafat,2009:103). Yere düşen bardağın kırılmaması, akşam vakti tırnak kesilmesi, evin içinde şemsiyenin açılması, bir kadının iki erkeğin arasından geçmesinin uğursuzluk getirdiğine inanılır (Günay, 2002:126-130). Makas veya bıçağın elden ele verilmesinin kavgaya neden olacağını sanılması, kapının eşiğinde oturanın iftiraya uğrayacağına inanılması, sağ el kaşınınca para geleceğini sol el kaşınınca para çıkacağına sanılması, ayağın altı kaşınınca yolculuğa çıkacağına inanılması, kulağı çınlayanın dedikodusunun yapıldığına, dışarıya demir parçası atılarak şiddetli yağın yağmuru veya doluyu durduracağına, kırılan cam eşyanın belayı def ettiğine inanılması uğur ve uğursuzluğa verilebilecek örneklerdir (Koçoğlu, 2008:34-35;Kalafat, 2009:108).

4.6. Farklı Konularla İlgili Batıl İnançlar

Bu konulardaki batıl inançları genel olarak “Ruh Çağırma, Falcılık, Büyü, Muska, Nazar, Hıdırellez” şeklinde sıralayabiliriz. Ana hatlarıyla değinecek olursak öncelikle nazar; “Belli kimselerde bulunduğu inanılan, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiği inanılan uğursuzluk, göz” ([http://www.tdk.gov.tr /index.php?](http://www.tdk.gov.tr/index.php?)) olarak tanımlanır. Ülkemizde nazardan korunmak amacı ile mavi boncuk takılması, evlere “maşallah” yazılı levhaların asılması, üzerlik tohumu, at nalı veya hayvan boynuzu asılması, motorlu taşıtlara “Allah Korusun”, “maşallah” gibi yazıların yazılması, nazar değdiğine inanılan kimseye kurşun döktürülmesi, nazar ayeti diye bilinen kalem suresinin son iki ayetini veya Ayet-el Kürsi’nin okunması, okunmuş su içirilmesi, nazarla ilgili yaygın inanışlara örneklerdir. Ayrıca Mavi gözlü insanların bakışlarıyla zarar verebileceğine de inanılır (Koçoğlu, 2008:39-40; Günay, 2002:95-100;Çakan, 1981:95).

Büyü bir insanın istediği şeyi çaba sarf etmeden elde etmeye çalışması olarak tanımlanabilir. İlişkisi olmayan iki kişi arasında birliktelik sağlamak amacı ile veya var olan ilişkiyi bozmak için yapılan sıcaklık-soğukluk büyüler, başka insanlara zarar vermek amacıyla ya da başka insanların sağlığı bozmak amacıyla yapılan *düşmanlık büyüler*, insanda var olan bazı fonksiyonların ortadan kaldırılması için yapılan *bağlama büyüler* ve yapılan büyüler bozmak için kullanılan büyüler ülkemizde yaygın olarak yapılan büyülere örnek olarak verilebilir (Erdil, 2003:36).

Gelecek hakkında bilgi sahibi olma isteği insanlığın varoluşundan bu yana her bireyin sahip olduğu bir duygudur. Bilimsel olarak karşılanamayan bu istek insanlarda başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğüne duyulan merak ile birleşince insanları fala yöneltmiştir. Kahve falı, su falı, yıldız falı, el falı gibi çeşitleri vardır (Erdil, 2003:62-63; Aktaş, 1973:13-17).

İnsanoğlu nerden geleceği belli olmayan çeşitli kaza ve belalardan korunmak için eski çağlardan beri kendisini koruyacağına inandığı ve uğurlu saydığı bazı nesnelere yanında veya boynunda taşımıştır. Zamanla farklı dinlerle karşılaştıkça bu eski Pagan geleneğinin de çehresi değişmiştir. Türkler İslamiyet'i kabul edince muska olarak kartal tırnağı veya kurt dişi yerine; içinde Kur'an'dan ayetler veya çeşitli dini sembol ve Arapça şifreler yazılı kağıtlar taşımaya başlamış ve bu muskaların koruyuculuğuna inanmışlardır (Erdil, 2003:19-28).

Ülkemizde her yıl, mayıs ayında Hidrellez şenlikleri yapılır. Hidrellez günü kadınların ev işleri yapmasının uğursuzluk getireceğine inanılır. Hidrellez günü denize gidip yedi dalganın üzerinden geçen hastanın iyileşeceğine, kumsaldaki kuma dilediği şeyin resmini çizenin (ev, araba, eş gibi) ona sahip olacağına, genç kızların çimenler üzerinde yuvarlanınca hastalıklardan kurtulacağına inanılır (Koçoğlu, 2008:38-39).

Yukarıda örnekleri ile açıklanan ruh çağırma, falcılık, büyü, muska, nazar, Hidrellez gibi farklı konulardaki bâtıl inançlara örnek olarak verilebilir.

5. Batıl İnançların Oluşumunda Etkili Olan Faktörler

5.1. Belirsizlik Duygusu

Peter Lorie bâtıl inançların kaynağı ile ilgili yaptığı çalışmada; insanların her çağda, eski yüzyıllardan kalma inançları, kaynaklarını sorgulamadan bir şekilde kullandığını vurgulamıştır. Çünkü bâtıl inançların, hayatın başlangıcından sonuna kadar insan hayatındaki belirsizlikler, gerilim ve endişenin bir dışa yansımaları ve insanın bu belirsizlik, gerilim ve endişelere karşı mücadele biçimi olduğunu söyler (Lorie, 1997:16).

Yolculuğa çıkarken, mali bir yatırım yaparken, yeni bir işe girerken, okula başlarken, evlenmeye karar verirken anlık ya da uzun vadede gelecek ile ilgili tercihlerde bulunuruz. Bu tercihlerimizin sonucunda mutlu olabileceğimiz gibi üzüntü de duyabiliriz. Bu tercihlerde bulunma aşamasında kesin olan şey tercih sonucunun belirsizliğidir. Belirsizlik insan yaşamının kaçınılmaz bir parçasıdır. Birçok konuda olduğu gibi insanlar bu konuda da farklı tutumlar ve

davranışlar sergilerler. Belirsizliği sorun etmeyenler olduğu gibi bundan değişik derecede etkilenenler de olabilir. Fakat insanların çoğu; hayatlarını risklerden ve kendi kontrolleri dışında meydana gelen durumlardan uzak tutmaya çalışarak orta bir yerde bulunurlar (Vyse, 1997:5;Ayten ve Köse, 2009:58-59). İnsanlar belirsizlik söz konusu olduğunda, çevresinde gördüğü çözüm yollarını, rasyonel olup olmadığına bakmaksızın uygulama eğilimi gösterirler (Aronson, Wilson ve Akert, 2012:414). İnsanların olaylar üzerindeki kontrol edebilme yetisi azaldıkça bâtil inançların ortaya çıkma olasılığı da yükselmektedir (Aronson vd., 2012:424-427;Taylor, Peplau ve Sears, 2012:2012-219). Birey için bir olayın sonucu ne kadar önemliyse, kişi belirsizlik durumunu o kadar önemser ve yoğun bir gerilim yaşar (Schippers ve Von Lange,2006:25-35). Kişi bu gerilimden kurtulmak için ya da bu gerilimi en aza indirmek amacı ile çıkış yolları arar. Bu psikolojik durum kişiyi bâtil inançlara sürükleyebilir (Ayten ve Köse, 2009:58-59;Vyse,1997:5).

5.2. Geleceği Bilme Arzusu

İnsanoğlu doğuştan gelen ve karşı konulmaz bir merak duygusu içindedir. Gelecek ile ilgili tahminler yürüten, gelecek hakkında öngörülerde bulunan kişiler tarihin her aşamasında ilgi odağı olmuşlardır. Çünkü gelecekte karşılaşılabilecek durumları önceden bilmek mevcut yaşam mücadelesinde kişiye büyük avantajlar sağlar. Bugün bilimsel gelişmemizi ve ileri teknolojimizi bu merak duygusuna borçlu olsak da falcılık, astroloji ve büyücülükle ilgili sektörlerin oluşması da gelecekle ilgili merakımızın bir sonucudur. İnsanın gelecekle ilgili merakının altında yatan asıl sebep, istikbâlin neler getireceğini önceden öğrenmek ve böylece kendi kaderine hükmetmeye çalışmaktır (Aydın, 1995:134-138). Hiç değilse kişinin kendisini olumlu ya da olumsuz şeylere karşı hazırlama isteğidir (Ayten ve Köse, 2009:55;Saenko,2005:83). Gerçekten de geleceği bilmek arzusu bir sürü bâtil inancın doğmasına yol açmıştır (Örnek, 1966:17). Gazetelerdeki günlük fallar, tarot falları, el ayası falları, kahve ve su fallarını, sayılardan gelecekle ilgili kehanetler bunlara örnek gösterilebilir.

5.3. Çaresizlik

Çaresizlik basitçe; bir birey için tüm çözüm yollarının tükenmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu durum kişinin kendisinden kaynaklanabileceği gibi kişiye bağlı olmayan dış faktörlerden de kaynaklanabilir. Bu çözümsüzlük bazen ölüm gibi gerçek bir çaresizliği yansıtırken bazen de kişinin sahip olduğu maddi ve manevi potansiyeldeki yetersizliği yansıtabilir. Örneğin; o günün şartlarında tıbben çözümü olmayan bir hastalık karşısındaki çaresizlikle ya da tedavi için gerekli para veya imkânları bulamayan kişinin karşılaştığı çaresizlik farklıdır. Fakat bu farklı durumlar karşısında insanlar yine de boş durmaz çözüm yolları aramaya yönelirler. Bu durum onları bâtil inançlara da sevk edebilir. Bu durumda kişi problemin çözümü için söz konusu akıl dışı çözüm yollarına daha fazla inanmak ister. Çünkü bu durum kişiyi teselli eder, iyi hissettirir ve kişi için rahatlatıcıdır (Shermer, 2007:481). Süregelen ve devam etmekte olan istenmeyen bir durumda bireyin ruh ve beden sağlığını koruması için bu gerilimli ortama uyum sağlaması gerekir. Bu duruma katlanmada geleceğe yönelik umut ve beklentilerin sürdürülmesinde bâtil

inançlar, umut ve beklentileri koruyucu unsurlar olarak karşımıza çıkarlar. Batıl inanç ve uygulamaların önemli bir işlevi de bu tür durumlarda tükenen umudun korunmasına hizmet etmeleridir diyebiliriz (Yavuz, 1990:196).

5.4. Bilişsel Çelişki

Dünya sağlık örgütü sağlık kavramını şöyle tanımlamaktadır: Sağlık, sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik halidir. Bunun için birey verdiği kararlarda, yaptığı eylemlerde mantıklı bilişsel nedenler yaratır ve bu nedenler arasında uyum olmasını sağlar. Böylece kendisini biyo-psiko-sosyal yönden sağlıklı hisseder. Festinger'in (1957) ortaya koyduğu bu kurama göre bireyin, tutum ve davranışları arasında uyum olması gerekir, aksi halde birey, yaşadığı çelişkidenden dolayı kendisini yoğun bir baskı ve stres altında hisseder. Bu gerilimin son bulması, ancak çelişkinin ortadan kalkmasıyla mümkündür (Şerif ve Şerif, 1996:122-124). Batıl davranışlar gösteren bireyleri bu kapsamda ele aldığımızda, bilişsel çelişkiyi sıklıkla tecrübe etmelerini bekleriz (Ayhan ve Yarar, 2005:15-20). Çelişkiyi ortadan kaldırmak için birey tutum veya davranış değişikliği yoluna gider. Yani ya davranışını çelişkili tutumla uyumlu hale getirir ya da çelişkili tutumlardan birini değiştirerek davranışını mazur göstermeye çalışır (Aronson vd., 2012:302). Ancak tutumu değiştirmek davranışı değiştirmekten daha kolay olduğu için bireyler, çoğunlukla tutum değişikliğine giderler (Aronson vd., 2012:301-306).

Böylece bilişsel çelişkinin ortadan herhangi bir nedenle kaldırılması bâtil inançların ortaya çıkmasına ya da mevcut bâtil inancın sürdürülmesine neden olmaktadır. Nazar boncuğunun aslında herhangi bir etkisinin olmadığını bildiği halde onu kullanmaya devam eden bir birey bunu mantıklı zemine oturtmak için güzel bir aksesuar olarak kullandığını ifade ederek ya da bu boncuğun kendisini gerçekten iyi hissettirdiğine inanarak bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya çalışması buna örnek olarak verilebilir.

5.5. Yanlış Neden-Sonuç İlişkisi

Kişi yaşadığı çevre ile etkileşim halindedir. Bu etkileşimde bazen etkin bazen edilgen pozisyonda bulunur. Fakat yapılan her davranış bir neden-sonuç ilişkisi ile açıklanmaya çalışılır. Bu neden-sonuç ilişkisi bazen gerçeği yansıtırken bazen de yanlış yorumlamalar ortaya çıkarabilir. İşte hemen hemen tüm bâtil inançların temelinde böyle bir yanlış vardır. Kısacası, bâtil inançlar çoğu zaman yanlış bir sebep-sonuç ilişkisine dayanmaktadır (Ayhan ve Yarar, 2005:16).

Elde edilen bir başarının, kazanılan bir sınavın, kaybedilen bir maçın, piyangodan çıkan bir paranın o gün tesadüfi olarak kullanılan kıyafet, yenilen yemek, gidilen ortam, içinde bulunulan gün, ay, rastlanılan kişi veya varlıklar ile ilişkilendirilerek tekrar edilmeye çalışılıp bunlara anlam yüklenilmesi ve uğur – uğursuzlukla ilgili tüm inanışlar yanlış neden sonuç ilişkisi ile ortaya çıkan bâtil inançlara örnek verilebilir.

Bâtil inançların sürekliliğini sağlayan en büyük etken, bireye sağladığına inanılan faydadır. Kişi, bâtil inanç ve davranışların kendisine faydalı olduğunu düşündüğü sürece, akla

aykırı olduğunu bilse bile, bunları yapmaya devam eder. Dolayısıyla, insanlarda geleceği bilme arzusu, güvende olma isteği, çaresizlik ve korku olduğu müddetçe bâtıl inançlar var olmaya devam edecektir (Ayten ve Köse, 2009:53-54).

5.6. Sosyal Uyum İhtiyacı/Sosyal Etki

Sosyal etki sayesinde birey gruba uyum davranışı sergiler. Bu uyum sayesinde sosyal davranış düzenli hale gelerek; bireye hem kendi davranışını gruba göre ayarlama hem de başkalarının davranışlarını önceden tahmin edebilme olanağı kazandırır. Böylece bireyler arasında çatışma en aza indirgenerek grup içerisinde uyum sağlanmış olur. Zamanla bu uyumun sürekliliğini sağlamak için toplumlar yazılı ya da yazılı olmayan normlar geliştirmişlerdir. Bu normları doğuştan itibaren aile, çevre ve eğitim kurumları sayesinde toplum bireyleri tarafından öğrenilerek uygulanmışlardır.

Bazen ortak öğrenme ve zorunluluk olmaksızın da insanlar uyma davranışı gösterilebilirler (Aronson vd., 2012:417-430). Uyma davranışı, itaat, ikna, özdeşleşme biçiminde gerçekleşir (Aronson vd., 2012:417-489). Kişi tamamen benimsemese dahi bâtıl davranışlarda bulunarak kendisi gibi davranan diğer bireylerin takdirini kazanmış ve onlara benzeyerek aidiyet duygusunu pekiştirmiş olur (Saenko,2005:83). Zaman zaman her birey kendi başına olduğunda yapmayacağı birtakım bâtıl davranışları topluluğa uyma adına gerçekleştirebilir (Vyse, 1997:162-164). Kahve içilip fal bakılan bir ortamda fala inanmadığı halde diğer arkadaşlarına uyum adına kendi fincanını çevirip fal baktıran bireyi buna örnek verebiliriz.

5.7. Kutsallaştırmanın Yön Değiştirmesi

Bir sorun çözümsüzleştiğinde ya da bir felaketle karşılaşıldığında, kişi imkân dahilindeki gerçek çözümlerin zor olduğunu düşünmeye başlar ve faydasız çözümlere yönelir. Örneğin çağdaş tıpta tedavisi mümkün olmayan ya da kişinin tedavi için olanaklarının yetersiz kaldığı durumlarda kişi bâtıl inançlara yönelir (Ayten ve Köse, 2009:56). The American Soldier isimli kitabında Samuel Stouffer, II. Dünya harbi esnasında sürekli korku yaşayan ve çaresiz kalan askerler arasında bâtıl inanç ve uygulamaların (muska ve tılsımlar bulundurmak gibi) arttığını ifade etmektedir (Jahoda,1970:128-129). Ülkemizde türbelere gidilerek adaklarda bulunulması, muska ya da şifalı karışımlar yapılması bunlara örnek verilebilir. İnsanların en büyük korku ve kaygılarından biri olan ölüm ve ötesi için psikolojik kabul ve rahatlama adına kişi bâtıl inançlara sığınabilir (Köse ve Ayten, 2010:43-44). Zaten inanmaya doğal bir eğilim gösteren insan bu eğilimi doğru bir şekilde karşılamadığı takdirde Tanrı yerine başka nedenleri kutsallaştırarak bâtıl inançlara yönelir (Tarhan, 2013:193-196).

5.8. Güvenlik İhtiyacı

İnsanoğlunun varoluşundan itibaren güvende olma dürtüsü nedeni ile insanlar önce korunacağı barınaklar sonra köyler sonra kasaba ve şehirler ve nihayetinde devletler kurmuştur. Güven duygusunun ortadan kalkmaması için kurduğu bu yerleşim birimlerini her şartta bazen de canı pahasına savunmuşlardır. Çünkü güven duygusu kişinin yaşamı için elzem bir

olgu aynı zamanda en temel ihtiyaçtır. Kişi ancak güven duyduğu ortamda kendini rahat hissedebilir. Benliğini oluşturan özelliklerini dış ortama yansıtabilir. Bu nedenle insan her zaman güvenli bir ortam arzusu içerisinde. Bu arzu onu belki de farkında olmadan bâtil inanç ve davranışlara yönlendirebilir. Boynuna taktığı muska nedeni ile kaza geçirmeyeceğine, savaşta vurulmayacağına inanan bireyler ya da eve hırsız girmesin diye kapının okutulması ya da ev ve işyerinin doğal bir felaketten korunması amacı ile nazar boncuğunun asılması güven duygusunun tatminine yönelik bâtil inançlara örnek verilebilir.

5.9. Bilgi Eksikliği /Cehalet

Bireyler zaman zaman gerçek dışı davranış eğilimleri gösterebilirler. Olayları analiz ederken kültür, inanç, önyargı ve bilgi eksikliği nedeni ile yanlış mantıksal çıkarımlarda bulunabilirler. İnsanda var olan bu özellik bâtil inanç ve davranışların oluşumuna katkıda bulunur (Vyse, 1997:95). Günlük hayatta karşılaşılan zor problemlerin çözülmesinde, yetersiz bilgi durumunda ve olayların perde arkasındaki gizem ve etkinin açıklığa kavuşturulması düşünüldüğünde bâtil inançlar devreye girmeye başlar (Yavuz, 1990:204).

Örneğin; tasavvufta eşikte durmak hoş karşılanan bir durum değildir. Çünkü eşik batın ile zahirin ayrıldığı nokta kabul edilerek oraya değer yüklenmiştir. Bu bilgi halk arasında zamanla yanlış algılanarak kapı eşiğine evrilmiştir. Böylece toplum içerisinde kapı eşiğinde durmanın insanlara uğursuzluk getireceği inancı gelişmiştir (Gökpınarlı,1997:121-122). Bu olay bilgi eksikliği sonucu ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen bâtil inanca örnek verilebilir.

5.10. Taklit Etme Güdüsü

İnsanın doğuştan itibaren ilk öğrenme metodu olan taklit etme güdüsünün önyargıların oluşumunda önemi büyüktür. Çevresinde söylenen sözler, yapılan davranışlar, gerçek dışı bilgiler ve yargılayıcı tutumlar çocukta herhangi bir süzgeçten geçirilmeden taklit edilirler. Bu şekilde bâtil inançlar ve davranışlar öğrenilerek benimsenmektedir. Taklit yöntemi, bâtil inançların kolay öğrenilmesi ve hızlı yayılmasında önemli bir rol oynar. Çünkü taklit zor bir bilişsel aktivite içermediği gibi yaygın olarak kullanıldığı için birey tarafından daha çabuk kabul edilir. Örnek olarak istenmeyen bir durumun oluşmaması için üç defa tahtaya vurulması herhangi bir mantıksal zemini olmasa da taklit yöntemi ile öğrenilmiş ve sıklıkla karşılaşılan bir bâtil inançtır (Vyse, 1997:157).

5.11. Korku ve Stres

Korku, bâtil inançlara zemin hazırlayan en önemli etkenlerden biridir. İnsanoğlu, hastalık, mali kayıplar, trafik kazaları, doğal afet, ölüm vb. felaketlere her an uğrayabilme kaygı ve korkusu ile yaşar. İnsanın doğasında mevcut olan bu korku, korkaklık ve cesaretsizlikle açıklanamaz; bu, daha önce yaşanmış felaketlerin tecrübesinden kaynaklanan bir duygu durumudur (Örnek,1966:17-18). Yaşamın bir parçası olan bu korku nedeni ile insanlar bazen gülünç bazen değersiz veya anlamsız şeylere yönelebilmektedir. Örneğin, pantolondan kopmuş düğmeler, siyah renkteki kediden alınan tüyler, ya da kendince uğurlu sayılan herhangi bir nesne vb. tabii

atı gereği yapıldığı maddenin özellikleri dışında herhangi bir özelliği olmayan bu şeyler talih açıcı ya da kötülüğü defetme gücüne olan inanç bazı telkinlerle de birleşince birey kendini rahatlatıcak olan bu şeylerden medet umma ihtiyacı hissetmektedir. Dünyada yaygın olarak kullanılan muska ve uğur getirici olduğuna inanılan bu şeyler psikolojik arka planında korku ve stres gibi önemli bir etmen bulundurmaktadır (Örnek,1966:17-18).

5.12. Eşyanın ve Olayların Mahiyetini Bilmemek

Bazı antropologlar, insanların ilkçağlardan beri olaylar üzerinde kontrol gücünün olmadığı durumlarda ve bu olayların oluşumunu sağlayan nedensel etkileri bilmediklerinde çevrelerinde bulunan bazı varlıklara mahiyetlerine ters birtakım özellikler atfederek büyü, sihir, totem vb. bâtil inançlara yöneldiğini ileri sürmüşlerdir. Kontrol edemedikleri olayları ve bu olayların altında yatan nedenleri bilmediklerinde çevrelerinde bulunan bazı varlıklara mahiyetlerine ters, birtakım özellikler atfederek büyü, sihir, totem vb. bâtil inançlara yöneldiğini ileri sürmüşlerdir. İlk çağlarda yaşayan insanlar günlük olarak kullandığı nesnelere farklı güçler yükleyerek ancak böylelikle o nesnelere kendi emelleri ve ihtiyaçları doğrultusunda kullanabileceğini varsaymışlardır (Lévi-Bruhl, 2006:28).

6. Batıl İnanç, Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi

6.1. Batıl İnanç Dindarlık İlişkisi

Dünya görüşü ve yaşam tarzı olarak dini kuralları referans alan kişiye dindar denir (<http://www.tdk.gov.tr/index.php?>). Dindarlık ise, dindar olma, dini yaşama halidir (<http://www.tdk.gov.tr/index.php?>). Dindar, dinsel öğretilere göre hayatını şekillendirme gayretindedir. Fakat bu şekillendirme tamamen dini kurallara göre olmayabilir. Zaten dindarlık dindarların dini kurallara uyma derecelerine göre farklılık gösterir (Günay, 1999:260-262).

Batıl inanç kaygı düzeyi ile dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen Arslan'ın tespitine göre, "dindarlık ile bâtil inanç arasında pozitif fakat zayıf bir ilişki vardır". Böylece kişilerin sahip olduğu dinsel öğretiler bâtil inançlara olan eğilimi yeteri kadar engellemediği ortaya çıkmaktadır. Üzerinde yeterli derecede araştırma yapılmayan bu iki değişken ile ilgili yapılan az sayıdaki araştırmada da bu iki parametre arasında yeterli sayıda inceleme yapılmamıştır, yapılanlarda da farklı sonuçlar elde edilmiştir ve özellikle Rudski'nin bulgularıyla paralellik göstermektedir (Arslan, 2004:14).

Karaca'nın yapmış olduğu araştırmada ise dini bilgi ve literatürde derinleşmenin bâtil inançları azalttığına dair bulgular tespit edilmiştir. Yani dini bilgide derinleşme ile bâtil inanç arasında ters yönde bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Karaca,2010:161).

Faruk ve Asena Sinanoğlu'nun, Malatya merkez örnekleminde yapmış olduğu çalışmada ise dindarlık eğiliminin attığı deneklerde bâtil inançlara yönelimin daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Sinanoğlu ve Sinanoğlu,2012:253-254,257). Akılcı olmayan inanışlarla dindarlık ara-

sındaki ilişkinin incelendiği bir başka çalışmada ise dindarlık seviyesi yükseldikçe akıl dışı inançlardaki seviyenin de yükseldiği bulunmuştur (Gündoğdu, Çapri, Çelikkaleli,2003:7). Batıl inançların bir çeşidi olan paranormal inançlar ile dini inançlar arasında yapılan kapsamlı çalışmalarda, paranormal inançlar ile dini inançlar arasında hem pozitif hem de negatif ilişki olduğunu ortaya koyan sonuçlara ulaşılmıştır. Pozitif ilişki olduğunu iddia eden çalışmalar bunların her ikisinin de (paranormal inançlar ve dini inançlar) bilimsel verilerle açıklanamayan konuları ele aldığını ileri sürmüşlerdir (Aarnio,2007:17-18). Örneğin; hayalet, cennet, cehennem, ölümden sonra hayatın varlığı, psişik güç vs. yine bazı araştırmalarda meleklerin varlığına inanan insanların hayaletlerin varlığına da inanma eğilimi gösterdikleri ileri sürülmüştür.

Din kaynaklı olmayan paranormal inançlar ile dinsel inançlar arasında, dindarlık düzeyi bakımından farklı ilişkiler olduğu sonucu elde edilmiştir. Din kaynaklı olmayan paranormal inançlara olan eğilim ne kadar yüksekse, dini inançlara olan inanma eğiliminin de o kadar yüksek olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte dindarlık eğilimi yüksek bireylerde aksi yönde sonuçlar da elde edilmiştir. Bir kişinin dindarlık düzeyi ne kadar yüksek ise paranormal inançlara olan yöneliminin de o kadar az olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Dini referans alan bireylerin paranormal inançlara itibar etmemesi kişilerin dini kurallara bağlı oluşu ile ilişkilendirilmiştir (Aarnio,2007:42).

Görüldüğü gibi bâtıl inanç ve dinî inanç arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Din çok geniş bir kavram olup, aynı dinin düşünce ve uygulamalar açısından farklı mezheplere sahip olması yine aynı mezhebin de coğrafya, iklim, kültür ve bireysel anlayıştaki farklılıklar nedeni ile bir bütünlük sağlamamasından dolayı kimi bireylerde bâtıl inancın gelişmesi ile dindarlık arasında güçlü bir bağ varken kimi bireylerde bu bağ çok zayıf ya da bâtıl inancın ortadan kalkmasına bile neden olabilmektedir.

6.2. Batıl İnanç Mutluluk İlişkisi

Yapılan literatür taramalarında, rasyonel olmayan davranış ve tutumlar olarak nitelendiğimiz *bâtıl inançlar* ile, kısaca öznel iyilik hali olarak tanımladığımız *mutluluk* arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair doğrudan yapılan pek fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte bâtıl inançları, kaygı, duygusal uyum, umut ve kişilik tipleri bağlamında ele alan sınırlı sayıda çalışmanın verileri de ortaya net bir şey koymayı zorlaştırmaktadır.

Örneğin Micheal A. ve arkadaşlarının bâtıl inançlar ile ilgili olarak yapmış olduğu çalışmada; kaygı, öfke, bunalım ve psikotik rahatsızlıklara eğilimi olan bireylerin bâtıl inançlara eğilimi de yüksek bulunmuştur (Thalbourne ve French, 1995:291-292;Zebb ve Moore, 2003:115-130; Sica, Novara ve Sanavio, 2002:32;Arslan, 2004:21-30).

Callebaut farklı sosyal sınıflardaki insanları gözlemleyerek yapmış olduğu araştırmada; aktörlerin, sporcuların ve balıkçıların diğer insanlardan çok daha fazla bâtıl inanç ve uygulamalara başvurduğunu tespit etmiştir. Bunun nedeni olarak da mesleklerindeki belirsizlikler ve kaygı olarak yorumlamıştır. Mesela aktörler için metni ezberde tutma, balıkçı için avın niteliği

ve denizin tehlikesi, sporcu için maçtaki performansı ve arkadaşlarıyla olan uyumu gibi faktörler zorluk ve kontrol edilebilirliğinin düşük olmasından dolayı bu meslekte olan bireylerde yüksek gerilime neden olmaktadır. Bu gerilimin rahatsızlığından kurtulmak isteyen birey de bâtil inanç ve davranışlara başvurmaktadır (Callebaut, 200:54).

Her ne kadar bâtil inanç ve uygulamalardan rasyonel bir fayda sağlanamasa da belirsizlik, yüksek psikolojik stres ve negatif duygular taşıyan bireylerin bâtil inançlarla meşgul olmaları muhtemeldir. Negatif olayların yaşandığı ya da ifade edildiği bir ortamda birey ortamdan kaynaklanan yüksek kaygı düzeyini azaltarak rahatlamaya çalışır. Bunu yaparken de daha az çaba gerektiren, masrafsız ve ulaşılması kolay olan bâtil inançlara yönelebilir. Bireyin olumsuz söylemlerle karşılaştığında 3 defa tahtaya vurarak oluşacak negatif durumdan etkilenmeyeceğine inanması, iş görüşmesine giderken kendisine şans getireceğine inandığı uğurluğu taşıması ya da şanslı kravatını takması, sınava girecek olan öğrencinin okunmuş kalem, silgi, pirinç, şeker taşıması bu duruma örnek gösterilebilir. Verilen örneklerde görüldüğü üzere ortamda birey için kaygıya neden olan bir durum söz konusudur (sınav, iş görüşmesi, kaza, bela vb.) ve birey bu kaygılı durumdan kurtulmak için bâtil inançlara başvurabilmektedir. Bu da bireyi psiko-sosyal yönden rahatlatarak mutlu olmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında birçok inanç için psikologların faydacı bakış açılarının işlevsel olabileceği sonucuna varılabilir. Böylece bâtil inançların ortaya çıkardığı sonuçlar hakkında çok az şey bilinmesi doğal karşılanabilir. Batıl inançlar için harcanan ilave bir çabanın ilgili kişilerde bir avantaja dönüşmesi de mümkündür. Araştırmacılar bâtil inançların psikolojik gerginliği dengelediği, kaotik ortamlarda kontrol ve öngörülebilirlik hissi yarattığı inancına varmışlardır. Batıl inanç ile iyi şansa duyulan inanç; iyimserlik, umut ve güven yönünden telkini arttırdığı söylenebilir. Bir bireyde bâtil inanç düzeyi ne kadar yüksekse o birey o kadar iyimser, umutlu ve kendinden emin olma eğilimindedir (<https://www.jstor.org/stable/41062460?>).

6.3. Dindarlık Mutluluk İlişkisi

Dindarlıkla mutluluk arasındaki ilişki din psikolojisinde yaygın bir şekilde araştırma konusu yapılmıştır. Çünkü din ve dini pratiklerin bireyin hayatında ne gibi etkiler bıraktığı ile ilgili somut verileri sunmak hem dindar hem de herhangi bir dini inancı olmayan bilim adamları tarafından önemsenmektedir (Karaca, 2003:75-85). Din psikologları bireyin mutluluğuna dinin ne derecede katkıda bulunduğu ile ilgili farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda din psikolojisinin kurucusu sayılan James başta olmak üzere bazı psikologlar insanın psiko-sosyal dengesini kurabilmede dinin pozitif katkısı olduğunu savunurken, bazıları ise dinin bizzat kendisinin mutsuzluk ve kaygı sebebi olduğunu savunmuşlardır. Fakat dine negatif yaklaşım sergileyenler bile dini depresyon ve umutsuzluğun çaresi olarak görmüşlerdir (Yaparel, 1987).

Dünyada mutluluk ile dindarlık arasındaki ilişkinin varlığı ve boyutu ile ilgili pek çok araştırma mevcuttur. Kişisel ve toplumsal yaşam üzerine dinin eksini inceleyen Hallahmi ve Argyle (Hallahmi ve Arygle, 2000:453-477) kişilerin sahip oldukları mutluluk üzerinde dinin

etkili bir değişken olduğunu ortaya koymuşlardır. Mc. Namara ve St. George (Namara ve George, 1979'dan akt. Meadow ve Kahoe, 1984:404) ise dinin yaşamsal doyum üzerindeki etkisini inceleyerek yaşamsal doyum ve bireysel yeterliliğin dinsel faktörlerle ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Yine Steinitz 1972-1977 yılları arasında yaptığı çalışmada; 1492 yaşlı denek kullanılarak bu deneklerde din ve iyi olma halini incelemiş; bu çalışmada dinsel değişken olarak kiliseye gitme sıklığı, imanın gücüne ilişkin bireysel düşünce, ahiret hayatına olan inanç ve dini kurumlara olan güven faktörlerini kullanırken, iyi olma halini ise mutluluk, sağlık, yaşamsal doyuma ilişkin kişisel düşünce faktörleri ile ölçmeye çalışmıştır. Bu çalışmada din ile iyi olma boyutu arasında ilişki tespit etmiş özellikle iyi olma halinin boyutları ile ahiret inancı arasında güçlü bir bağ olduğunu bulmuştur (Steinitz,1980'den akt. Meadow ve Kahoe, 1984:403).

Ellison ve arkadaşlarının (Ellison vd., 1989:100-123;Ellison, 1991:80-99) yaptığı başka bir çalışmada dindarlık kiliseye katılma, kilise üyeliği ve adanma şeklinde kategorize edilerek bu değişkenlerin seküler yaşam şekilleri ve yaşam memnuniyeti üzerine olan ilişkisi incelenmiş ve sonuçta kiliseye katılma ve kilise üyeliği ile genel yaşam mutluluğu arasında küçükte olsa istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Dindarlık mutluluk ilişkisi ülkemiz din psikologlarının da ilgisini çeken güncel bir konu olmaya devam etmektedir. Kımtar (2002) farklı fakültelerde öğrenim gören 406 öğrenci üzerine yaptığı bir çalışmada dini İnanç, ibadet ve duanın umutsuzlukla ilişkisini incelemiş; ilahiyat fakültesi öğrencilerinin diğer fakültelere kıyasla dindarlık seviyelerinin ve bu değişkene bağlı olarak da umut seviyelerinin daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Yaparel (1987) 20-40 yaşlar arası bireylerde dini hayat ile sosyal uyum arasındaki ilişkiyi inceleyen doktora tezinde bu yaş aralığındaki erkek cinsiyetinde dini hayat ile sosyal uyum arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. İbadet oranında meydana gelen artış ile depresyon arasında negatif bir ilişkinin olduğu bulunmuştur.

Hayta (2002) ilahiyat fakültesinde öğrenim gören bir grup öğrenci üzerinde; namaz, oruç, dua ve tövbe sıklıklarını dini pratikler kapsamında değişken faktörler kabul ederek bunların kendini ifade etme, kabullenme, kaygı, etkinlik, sosyallik ve sorumluluk davranışları ile olan ilişkisini incelemiş; bu öğrenci grubu üzerinde dini pratikleri yerine getirme sıklığı ile sosyal uyum davranışları arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Akgül (2004) huzurevinde yaşayan 103 yaşlı denek üzerinde yaptığı çalışmada; bu bireylerde dindarlık, hayattan zevk alma ile mutluluk arasında ilişkiyi incelemiş. İslam dininde dindarlığın en önemli değişkenlerinden biri olan namaz kılma ile mutluluk arasında bir ilişki tespit edilmemiştir.

Yapıcı'nın öğrenciler üzerinde yapmış olduğu "Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık" adlı çalışmada; tövbe, ibadet düzeyi ve iç dünyada Allah'ın varlığını hissetme ile umutsuzluk, depresyon ve intihar olasılıklarında değişkenlik tespit etmiş ve Allah ile içsel te-

mas kuran, Allah'a sığınan, Allah'a güvenen ve Allah'ı sık sık hatırlayan öğrencilerin ruhsal yönden daha iyi düzeyde olduğunu bulmuştur (Yapıcı, 2001).

Her ne kadar Freud ve onun gibi düşünenlerin dinin kaygı düzeyinde artış meydana getirerek mutluluğu azalttığına dair düşünceleri olsa da yapılan bu araştırma örnekleri genel olarak dindarlık ile mutluluğu oluşturan değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Kişinin mutluluğu üzerinde etkili olan sosyal uyum, kabullenme, ölüm ve sonrasına dair konular gibi hususlarda dinin önemli ölçüde katkıları olabilmektedir. Bu da dinin mutluluk üzerine pozitif bir etki bırakmasını kaçınılmaz hale getirmektedir.

Araştırma ve Yöntem

1. Araştırma Yöntemi ve Teknikleri

1. 2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Tıp Fakültesi birinci sınıf (107) ve dördüncü sınıf (108) öğrencileriyle, yine aynı üniversitenin İlahiyat fakültesi birinci sınıf (103) ile dördüncü sınıf (116) öğrencilerinden oluşmaktadır. Tıp fakültesi öğrencilerinin seçilme nedeni eğitim metodunun tamamının pozitivist ve uygulamalı bir eğitim sürecine dayanmasıdır. İlahiyat fakültesi öğrencilerinin seçilme nedeni ise, bu öğrencilerin daha soyut kavramlara dayanan bir eğitim sürecine tabi olmalarıdır. Araştırmanın örneklemini evrenden amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 434 öğrenci oluşturmaktadır. Bunlardan 173 tanesi erkek, 261 tanesi ise kadındır.

1. 2. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Veri Toplama Teknikleri

Kesitsel ve korelasyonel bir araştırma olan bu çalışmada, tarama yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilen anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya temel teşkil üzere verilerin toplanması amacıyla, bâtil inanç (Yeni Çağ İnanışları), Dinsel Eğilim Ölçeği ve Oxford Mutluluk Ölçeği'nden oluşan anket formu deneklere uygulanmıştır. Bireylerin bâtil inanç düzeylerini belirlemek amacıyla, toplamda 20 maddeden oluşan, üç boyutlu ve beşli likert tarzında hazırlanmış olan Kaya & Aydın tarafından geliştirilen Yeni Çağ İnanışları Ölçeği kullanılmıştır. Ölçekten en az yirmi ($20 \times 1 = 20$) en fazla ise yüz ($20 \times 5 = 100$) puan alınabilmektedir. Yüksek puan bâtil inanç eğiliminin yüksekliğini, düşük puan ise düşüklüğünü göstermektedir. Anket sorularının içeriğine baktığımızda dokuz sorunun 'eski halk inanışları ve geleceği tahmin etme' ile, sekiz sorunun 'ruhçuluk ve psişik güçler', geriye kalan üç sorunun da 'iyileştirici nesnelere' ile ilgili olduğunu görmekteyiz (Kaya, 2016:114). Orijinalindeki gibi üç boyutlu çıkan ölçek maddelerinin toplam varyansın % 61,073'ünü açıkladığı görülmüştür. Ölçeğin güvenilirlik katsayısını bulmak için Crombach's Alpha değeri hesaplanmış 0,87 bulunmuş, dolayısıyla güvenilirliğinin bir hayli yüksek olduğu görülmüştür.

Araştırmada Allport ve Ross'un (1967) iç güdümlü (intrinsic) dindarlık ve dış güdümlü (extrinsic) dindarlık modelini esas alarak geliştirdikleri Dini Yönelim Ölçeği (The Religious

Orientation Scale ROS) 'ni temel almak suretiyle Gorsuch ve Venable tarafından onun revize edilmiş şekli olan "Her Yaş İçin Uygun Dinsel Eğilim Ölçeği" kullanılmıştır. İç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık eğilimlerini ölçmeye yarayan ölçeğin iki alt boyutu bulunmaktadır. Toplamda 20 maddeden oluşan ölçeğin 9 maddesi iç güdümlü dindarlık alt boyutunu, 11 maddesi ise dış güdümlü dindarlık alt boyutunu oluşturmaktadır (Gorsuch ve Venable, 1983:181-187). Maddelerin çoğunda genel anlamda dinsel eğilimle ilgili ifadeler bulunan temelde Allport ve Ross'a dayanan Dini Yönelim Ölçeği'nin Türkiye'de birçok araştırmacı tarafından Türk kültürüne uyarlama çalışmaları yapılarak pek çok araştırmada kullanılmıştır (Kayıklık, 2000; Kıraç,2007; Gürses,2001). Üniversite öğrencilerinin iç güdümlü dindarlık düzeyleri ile dış güdümlü dindarlık düzeylerini belirlemeye yönelik olan Dinsel Eğilim Ölçeği beşli likert tarzında düzenlenmiştir.

İç Güdümlü Dindarlık Ölçeği'nin, iç tutarlılık ve güvenilirliğine dair bizim çalışmamızda gerçekleştirilen hesaplamalara bakıldığında; toplam sekiz maddeden oluşan iç güdümlü dindarlık ölçeği ile ilgili olarak yapılan faktör analizi sonucunda yük değeri düşük olan madde ölçekten atılarak yedi madde üzerinden işlem yapılmıştır. Orijinalindeki gibi tek boyutlu çıkan ölçek maddelerinin toplam varyansın %67,82'sini açıkladığı görülmüştür. İç güdümlü dindarlık ölçeğinin güvenilirlik katsayısını bulmak için yarıya bölme tekniğinden yararlanılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Spearman-Brown değerinin -0,858 olduğu ve yapılan hesaplama sonucunda güvenilirlik katsayısının 0,92 olduğu tespit edilmiştir. Bulunan değerler, ölçeğin oldukça güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Yine Dış Güdümlü Dindarlık Ölçeği'nin, iç tutarlılık ve güvenilirliğine dair bizim çalışmamızda gerçekleştirilen hesaplamalara bakıldığında da diğer çalışmalardakilere benzer neticeler ortaya çıktığı görülmüştür. Toplam on üç maddeden oluşan dış güdümlü dindarlık ölçeği ile ilgili olarak yapılan faktör analizi sonucunda da yük değeri düşük olan maddeler ölçekten atılarak on madde üzerinden işlem yapılmıştır. Orijinalindeki gibi tek boyutlu çıkan ölçek maddelerinin toplam varyansın %61,99'unu açıkladığı görülmüştür. Dış güdümlü dindarlık ölçeğinin güvenilirlik katsayısını bulmak için yarıya bölme tekniğinden yararlanılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Spearman-Brown değerinin 0,462 olduğu ve yapılan hesaplama sonucunda güvenilirlik katsayısının 0,63 olduğu tespit edilmiştir. Bulunan değerler, ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Bu verilerden yola çıkarak, araştırmaya katılan bireylerin iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık eğilimlerini ölçmek için kullandığımız Dinsel Eğilim Ölçeği geçerli ve güvenilir bir ölçme aracıdır diyebiliriz.

Bu araştırmada, Hills ve Argyle tarafından geliştirilmiş, Türkçe uyarlaması Doğan ve Çötök (2011) tarafından yapılmış olan Oxford Mutluluk Ölçeği'nin kısa formu kullanılmıştır. Toplam 7 maddeden oluşan 5'li likert tipinde düzenlenmiş olan mutluluk ölçeğinden, Ölçekten en az yedi(7x1=7) en fazla ise otuz beş (7x5=35) puan alınabilmektedir. Yüksek puan araştırmaya katılan bireyin mutluluğunun yüksekliğini, düşük puan ise düşüklüğünü göstermektedir.

Mutluluk ölçeği ile ilgili olarak yapılan faktör analizi sonucunda da yük değeri düşük olan madde ölçekten atılarak altı madde üzerinden işlem yapılmıştır. Orijinalindeki gibi tek boyutlu çıkarılan ölçek maddelerinin toplam varyansın %59,21'ini açıkladığı görülmüştür

Oxford Mutluluk Ölçeğinin güvenilirlik katsayısını bulmak için yarıya bölme tekniğinden yararlanılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Spearman-Brown değerinin 0,723 olduğu ve yapılan hesaplama sonucunda güvenilirlik katsayısının 0,84 olduğu tespit edilmiştir. Bu verilerden yola çıkarak, araştırmaya katılan bireylerin mutluluk düzeylerini ölçmek için kullandığımız mutluluk ölçeği geçerli ve güvenilir bir ölçme aracıdır diyebiliriz. Araştırmayı uygulamaya geçirmeden önce bütün yasal izinler alınmış ve araştırma 2018 yılı içinde gerçekleştirilmiştir.

1. 3. Araştırmanın Hipotezleri

1. Öğrencilerin Batıl İnanç, İç güdümlü ve Dış Güdümlü Dindarlık Eğilimlerinin ve Mutluluk Düzeylerinin yüksek olacağı öngörülmektedir.
2. Öğrencilerin fakültelere göre Batıl İnanç, İç güdümlü ve Dış Güdümlü Dindarlık Eğilimlerinin ve Mutluluk Düzeyleri farklılık gösterecektir.
3. Batıl inançlarla mutluluk arasında pozitif bir ilişki vardır.
4. Dış güdümlü dindarlık düzeyi ile bâtil inançlara eğilim arasında pozitif bir ilişki vardır.
5. İç güdümlü dindarlık düzeyi ile bâtil inançlara eğilim arasında negatif bir ilişki vardır.
6. Dış güdümlü dindarlık düzeyi ile mutluluk arasında negatif bir ilişki vardır.
7. İç güdümlü dindarlık düzeyi ile mutluluk arasında pozitif bir ilişki vardır.

1. 4. Verilerin Analizi

Araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen hipotezleri test etmek için toplanan ham verilerin analizinde SPSS 18 programı kullanılmıştır. Belirlenen hipotezlerin niteliğine ve dağılımının normallik göstermesi durumuna uygun olarak parametrik testlerden t-testi, varyans analizi, scheffe testi ve korelasyon gibi analiz tekniklerinden yararlanılmıştır.

Yapılan bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde okuyan, gönüllü olarak çalışmaya katılmış olan, Tıp Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oluşturduğu 434 kişi ile sınırlıdır. Ayrıca araştırmada kullanılan ölçekler, çeşitli analiz teknikleri, araştırmanın yapıldığı yer ve zaman dilimiyle sınırlıdır.

Bulgular

1. Örneklem Batıl İnanç (Yeniçağ İnançları Ölçeği), Dinsel Eğilim ve Mutluluk Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tablo 1: Örneklem Batıl İnanç Düzeyleri İle İlgili Bulgular

	N	Mean	Std.S.	Skewness	Kurtosis
Yeni Çağ İnanışları (Batıl İnanç) Ölçeği	434	2,5946	,32653	-,287	,216
	N	KMO	Chi-Square	df	p
	434	0,868	2575,028	153	0,000

Tablo 1’de görüleceği üzere Dinsel Eğilim Ölçeğine ilişkin gerçekleştirilen analizler sonucunda; öğrencilerin batıl inanç düzeylerinin orta derecede (2,59) olduğu görülmektedir.

Tablo 2 : Örneklem Batıl İnanç (Yeniçağ İnançları Ölçeği) Boyutlarındaki Düzeyleri

	N	Mean	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis
Eski halk inançları	434	1,9744	,60907	,434	,071
Ruhçuluk ve psişik güçler	434	2,2434	,64743	,134	-,536
İyileştirici nesne ve yöntemler	434	2,1006	,84847	,515	-,410

Tablo 2.’de görüleceği üzere araştırmaya katılan öğrencilerin Yeniçağ İnanışları Ölçeği’nin boyutlarındaki ortalama puanlarına baktığımızda en yüksek ortalamanın “ruhçuluk ve psişik güçler” boyutunda (2,243) olduğu; daha sonra bunu “iyileştirici nesne ve yöntemler” boyutunun (2,100) takip ettiği, örneklem en düşük puan ortalamasının ise “eski halk inançları ve geleceği tahmin etme” boyutunda olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Örneklem Dinsel Eğilim Düzeyleri İle İlgili Bulgular

Dinsel Eğilim Ölçeği	N	Mean	Std.S.	Skewness	Kurtosis
İç Güdüm Dindarlık Ölç.	434	2,8008	,27108	,035	,118
	N	KMO	Chi-Square	df	p
	434	,911	2086,095	21	0,000

Dış Güdümlü Dindarlık Ölç.	N	Mean	Std.S.	Skewness	Kurtosis
	434	2,5494	,32045	-,103	,081
	N	KMO	Chi-Square	df	p
	434	,765	1072,689	45	0,000

Yukarıdaki tablo 3'teki değerlerden anlaşılacağı üzere Dinsel Eğilim Ölçeğine ilişkin gerçekleştirilen analizler sonucunda; öğrencilerin iç güdümlü dindarlık düzeylerinin orta derecede (2,80) olduğu görülmektedir. Dış güdümlü dindarlık düzeylerindeki aritmetik ortalamalarının ise 2,54 olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Örneklemin Mutluluk Düzeyleri İle İlgili Bulgular

Oxford Mutluluk Ölçeği	N	Mean	Std.S.	Skewness	Kurtosis
	434	2,6428	,31398	-,344	,425
	N	KMO	Chi-Square	df	p
	434	0,744	441,875	15	0,000

Tablo 4'de görüldüğü üzere üniversite öğrencilerinin mutluluk düzeylerinin de orta derecede (2,64) olduğu söylenebilir.

2. Örneklemin Fakülterlere Göre Batıl İnanç (Yeniçağ İnançları Ölçeği), Dinsel Eğilim ve Mutluluk Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tablo 5: Katılımcıların Fakülterine Göre Batıl İnanç (Yeniçağ İnançları), Dinsel Eğilim ve Mutluluk Düzeylerine İlişkin Bulgular

Batıl İnanç (Yeniçağ İnançları) Düzeyleri ve Fakülter	N	Mean	Std. Deviation	t	df	p
	İlahiyat	219	2,5983	,28519	,235	432
Tıp	215	2,5909	,36448			
İç Güdümlü Dindarlık Düzeyleri ve Fakülter	N	Mean	Std. Deviation	t	df	p
İlahiyat	219	2,8166	,24729	1,226	432	,221

Tıp	215	2,7847	,29305			
Dış Güdümlü Dindarlık Düzeyleri ve Fakülteler	N	Mean	Std. Deviation	t	Df	p
İlahiyat	219	2,5271	,29445	-	432	,144
Tıp	215	2,5721	,34413	1,465		
Mutluluk Düzeyleri ve Fakülteler	N	Mean	Std. Deviation	t	df	p
İlahiyat	219	2,6455	,27141	,182	432	,856
Tıp	215	2,6400	,35272			

**P<0,01 düzeyinde anlamlı *P<0,05 düzeyinde anlamlı

Araştırmada yapılan t-testi sonucunda, üniversiteli öğrencilerin fakültelerine göre bâtil inanç düzeylerine bakıldığında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin söz konusu ölçekten aldıkları puan ortalamasının (2,598), tıp fakültesi öğrencilerinden bir miktar fazla olsa da (2,590) bunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki fakülte öğrencilerinin bâtil inanç (Yeniçağ İnançları) düzeyleri arasında anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı aksine bâtil inançlara karşı eğilimlerinin aşağı yukarı aynı olduğu gözlenmiştir. (P>0,05).

Yine yapılan t-testi sonucunda araştırmada, üniversiteli öğrencilerin fakültele göre dinsel eğilim düzeylerine bakıldığında; ilahiyat fakültesi öğrencilerinin iç güdümlü dindarlık boyutundan aldıkları puan ortalamasının (2,816), tıp fakültesi öğrencilerinden bir miktar fazla olduğu (2,784) görülmüşse de bunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki fakülte öğrencilerinin iç güdümlü dindarlık düzeyleri arasında anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı aksine iç güdümlü dindarlık eğilimlerinin aşağı yukarı aynı olduğu gözlenmiştir. (P>0,05).

Tablo 5'te görüleceği üzere yapılan t-testi sonucunda araştırmada, üniversiteli öğrencilerin fakültelerine göre dış güdümlü dindarlık düzeylerine bakıldığında tıp fakültesi öğrencilerinin söz konusu ölçekten aldıkları puan ortalamasının (2,572), ilahiyat fakültesi öğrencilerinden bir miktar fazla olduğu (2,527) görülmüşse de bunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki fakülte öğrencilerinin iç güdümlü dindarlık düzeyleri arasında anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı aksine dış güdümlü dindarlık eğilimlerinin aşağı yukarı aynı olduğu gözlenmiştir. (P>0,05).

Araştırmada, üniversiteli öğrencilerin fakültelerine göre mutluluk düzeylerine bakıldığında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin söz konusu ölçekten aldıkları puan ortalamasının (2,645), tıp fakültesi öğrencilerinden bir miktar fazla olduğu (2,640) görülmüşse de bunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki fakülte öğrencilerinin mutluluk düzeyleri arasında anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı aksine aşağı yukarı aynı düzeyde olduğu gözlenmiştir ($P>0,05$).

3. Değişkenler Arası İlişkiler Pearson Korelasyon

Tablo 6 : Değişkenler Arası İlişkiler Pearson Korelasyon

Değişkenler	iyi- leş_nes_yön t	ruh_psk_güc	esk_halk_inç	yenicağ_inanc _genel	mutlu- luk
Mutluluk r	,571**	,783**	,792**	,994**	
p	,000	,000	,000	,000	
N	434	434	434	434	
İç gü- r	,518**	,580**	,593**	,794**	,807**
dümlü dindarlık p	,000	,000	,000	,000	,000
N	434	434	434	434	434
Dış gü- r	,624**	,759**	,786**	,969**	,958**
dümlü dindarlık p	,000	,000	,000	,000	,000
N	434	434	434	434	434

4. Değişkenler Arası İlişkiler, Kısmi Korelasyon

Tablo 7: Değişkenler Arası İlişkiler, Kısmi Korelasyon

Kontrol Değişkenleri: yas, sınıf, gelir, anne eğitim, baba eğitim, anne-baba meslek, yaşa- mın büyük bir kısmının nere- de geçtiği	esk_hal k_inç	ruh_psk_güc	iyi- leş_nes_yönt	yenicag_inan c_genel	mutluluk
Mutluluk r	,795	,794	,574	,994	
p	,000	,000	,000	,000	
df	424	424	424	424	
Dış gü- r dümlü dindarlık p	,780	,759	,615	,970	,959
df	424	424	424	424	424
İç güdüm- r lü dindar- lık p	,605	,605	,543	,800	,814
df	424	424	424	424	424

Tartışma Ve Yorum

1. Batıl İnanç, Dindarlık İlişkisinin Değerlendirilmesi

Araştırmada yapılan t-testi sonucunda, üniversiteli öğrencilerin fakültelerine göre batıl inanç düzeylerine bakıldığında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin söz konusu ölçekten aldıkları puan ortalamasının (2,598), tıp fakültesi öğrencilerinden bir miktar fazla olsa da bunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki fakülte öğrencilerinin batıl inanç (Yeniçağ İnançları) düzeyleri arasında anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı aksine batıl inançlara karşı eğilimlerinin aşağı yukarı aynı olduğu gözlenmiştir ($P>0,05$). Yani daha çok deneysel ve pozitif bilim yöntemlerinin hâkim olduğu eğitim sürecine tabi tutulan tıp fakültesindeki öğrencilerle daha çok nakli ilimlerin hâkim olduğu ve metafizik konuların işlendiği

ilahiyat fakültesindeki öğrenciler arasında bâtıl inançlara olan eğilim düzeyleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Bu da çalışmamızda farklı eğitim süreçlerinin bâtıl inanç düzeyinde farklılaşmaya neden olmadığı bulgusunu vermektedir.

Bu bağlamda Stuart Vyse'e göre, zeki ve oldukça eğitilmiş bireyler arasında da bâtıl inançlara yönelme olabilir (Vyse, 1997:47). Birey zekasını daha özel bir alana indirgeyerek daha dar bir kapsamda uzmanlaşmış olabilir. Bir konuda uzmanlaşmış olan bu birey bazı başka alanlarda başarısız olabilir. Yine zekâ düzeyi daha yüksek olarak kabul edilen bilim insanları uzmanlaştıkları alanların üzerinde yoğunlaşarak başka konuları göz ardı ediyor olabilirler. Böylece uzman olmadıkları konularda yetersiz olabilecekleri ve bâtıl inançlara yönelebilecekleri kabul edilebilir bir gerçektir. Shermer'a göre bilimsel bilginin gerçekçi olmayan inançlara yönelimi yeterince engelleyemediği de aşıkardır (Shermer, 2007:487-501).

Yine farklı bir çalışmada ise üç farklı kolejdeki üç farklı bilim öğrenci grubu arasında, bilim eğitimiyle doğaüstüne inanma arasında hiçbir ilişkinin olmadığı öne sürülmüştür. Yani sahte bilimsel iddialar söz konusu olduğunda, başarı düzeyi yüksek olan öğrenciler ile başarı düzeyi düşük olan öğrenciler arasında kuşkuculuk açısından anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir. Öğrencilerin sahte bilimsel iddiaları değerlendirmek için, bilimsel bilgilerini kullanamadıkları görülmüştür. Bunun nedeni de bilimin geleneksel bir biçimde öğrencilere aktarılması ve düşünme metodlarının öğretilmemesi olarak tespit edilmiştir (Shermer, 2007:506). Bu sonuca göre verilen eğitim yönteminin bilginin kullanılması üzerinde etkili olduğu bunun da bâtıl inançlara olan eğilimi etkilediği söylenebilir.

Diğer taraftan bizim bulgularımızın aksine batıl inançlara yönelme konusunda eğitim alınan alanın önemli bir faktör olduğunu ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur. Örneğin; Bir çalışmada doğa ve sosyal bilimcilerin olaylara, sanat ve beşerî bilimlerdeki diğer meslektaşlarından daha kuşkucu yaklaştıklarını, en kuşkucuların da psikologlar olduğu bulunmuştur (Shermer, 2007:505-506; Vyse, 1997:39).

Ülkemizde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'ne bağlı farklı fakültelerde öğrenim gören 407 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada da fakülteye göre üniversite öğrencilerinin batıl inanç düzeylerinde bir takım farklılıkların olduğu görülmüştür. Söz konusu araştırmada ; İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin diğer fakültelerdeki öğrencilere göre tıbbi çaresizlik durumunda büyüye başvurmanın daha yüksek oranda faydalı olacağını düşündükleri tespit edilmiştir. Yine aynı araştırmada medyumların gelecek ile alakalı söylediklerine atfedilen değer bakımından Güzel Sanatlar Fakültesi mensuplarının medyumların sözlerine atfettiği doğruluk değerinin diğer fakülteye göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Medyum söylemlerinin doğruluğuna değer atfetmeyen ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ise oran bakımından diğer fakülte mensuplarına göre daha fazla olduğu görülmüştür (Yayınlanmamış, 2019).

Yapmış olduğumuz bu çalışmanın analiz sonuçlarına göre ankete katılan tüm üniversite öğrencilerinin (N:434) ölçek puanlaması açısından en yüksek puanı iç güdümlü dindarlık ölçeğinden (2,80) aldıkları tespit edilmiştir. Fakülte bazında iç güdümlü dindarlık düzeylerine bakıldığında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin söz konusu ölçekten aldıkları puan ortalamasının (2,816), tıp fakültesi öğrencilerinden bir miktar fazla olduğu (2,784) görülmüşse de bunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Yani her iki fakülte öğrencilerinin iç güdümlü dindarlık eğilimlerinin aşağı yukarı aynı olduğu gözlenmiştir. Yine yapılan t-testi sonucunda araştırmada, üniversiteli öğrencilerin fakültelerine göre dış güdümlü dindarlık düzeylerine bakıldığında tıp fakültesi öğrencilerinin söz konusu ölçekten aldıkları puan ortalamasının (2,572), ilahiyat fakültesi öğrencilerinden bir miktar fazla olduğu (2,527) görülmüşse de bunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Kısacası her iki fakülte öğrencilerinin dış güdümlü dindarlık düzeyleri arasında anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı aksine dış güdümlü dindarlık eğilimlerinin aşağı yukarı aynı olduğu gözlenmiştir. ($P>0,05$).

Her ne kadar ilahiyat fakültesi öğrencilerinde dini eğitimde derinleşmeleri nedeni ile iç güdümlü dindarlık düzeylerinde artış beklentisi olsa da örneklem evrenimizi oluşturan bireylerin hemen hemen aynı yaş gruplarına sahip olması, medeni durumlarının aynı olmaları, genelinin orta düzey gelire sahip olması, genelinin şehir merkezinde yaşıyor olmaları araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık kategorisinde farklı eğitim sürecine tabi tutulmalarına rağmen bu algıda herhangi bir değişkenliğe neden olmamıştır.

Oysa bizim araştırma bulgularımızın aksine ülkemizde gerçekleştirilen pek çok araştırmada da resmi dini kurumlardan din eğitimi alan öğrencilerin diğerlerine nazaran daha dindar oldukları tespit edilmiştir (Kula, 1998; Onay,2004; Hayta, 2002; Kımtır, 2002; Uysal, 1994;Yıldız, 2006; Yapıcı,2006). Zira din eğitimi alan öğrencilerin dinî bilgilerinin biçimlendirici gücü, aile ve sosyal çevrelerinin etkisi, benimsedikleri ve içselleştirdikleri dinî muhtevalı dünya görüşleri ve dinî kimlikle özdeşleşme düzeyleri vs. bu konuda etkili olan faktörler arasında sayılabilir. Nitekim Yapıcı'nın üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada "Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetmeleri " bakımından en yüksek puanı Eğitim Fakültesi öğrencilerinin aldığı, daha sonra bunları İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin takip ettiği, en düşük puanın ise Tıp Fakültesi öğrencilerine ait olduğu gözlenmiştir (Yapıcı, 2007:262).

Dolayısıyla yapılan araştırmalardan hareketle genellikle kurumsal olarak yapılan din eğitiminin dinî yaşantı üzerinde olumlu etkilerde bulunduğunu buna karşılık seküler alanda yapılan yüksek tahsilin, dinî hayatı belirli ölçüde olumsuz yönde etkilediğini söyleyebiliriz (Bkz. Köktaş, 1993;Kayıklık, 2033; Mehmedoğlu, 2004;Akdoğan, 2004; Çelik, 2002; Uysal, 2003; Voltan-Acar vd., 1996) Bununla birlikte söz konusu araştırmalarda dindarlık değişik şekillerde ele alınarak ölçülmeye çalışıldığı için eğitim düzeyine bağlı olarak dinî hayatın bazı boyutlarında ve çeşitli dindarlık görüntülerinde bir takım düşüşler olmasına rağmen bunların dindarlığın tamamı için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Yine yapılan t-testi sonucunda araştırmada, üniversiteli öğrencilerin fakültelerine göre mutluluk düzeylerine bakıldığında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin söz konusu ölçekten aldıkları puan ortalamasının (2,645), tıp fakültesi öğrencilerinden bir miktar fazla olduğu (2,640) görülmüşse de bunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki fakülte öğrencilerinin mutluluk düzeyleri arasında anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı aksine aşağı yukarı aynı düzeyde olduğu gözlenmiştir ($P>0,05$).

Öznel iyilik hali olarak da tanımlanan mutluluğun, birçok faktörün etkisine bağlı olarak birey üzerindeki etkileri değişiklik gösterebilir. Bu değişim anlık olabildiği gibi, uzun vadeye de yayılabilir. Örneğin vize sınavları beklediğinden daha iyi geçen bir öğrenci genel mutsuzluk haline rağmen o an sorulduğunda mutlu olduğunu ifade edebilir. Ya da tam tersi olarak düşündüğünde; genel olarak mutlu olan bir öğrencinin vize sınavları beklediğinden daha kötü geçen bir öğrenci anlık olarak mutsuz olduğunu ifade edebilir. Her ne kadar biz bu çalışmada genel mutluluk halini ölçmeye çalışsak da anlık değişen faktörlere bağlı olarak bireylerin mutluluk algısı da değişebilir. Genel olarak çalışmaya katılan öğrencilerin yaşlarının gerektirdiği kritik davranışı göstermiş olmaları (üniversiteyi kazanarak toplumda kendilerini kanıtlamışlar, ilerde edinecekleri meslekleri ile ilgili eğitim almaktadırlar) fakülte değişkeninden ve diğer faktörlerden bağımsız bir şekilde (cinsiyet, yaş, ekonomik durum, vb..) mutluluk puanlarında bir yükselişe neden olmuş olabilir. Yine öğrencilerin muhtemelen kendi tercihleri doğrultusundaki fakültelerde öğrenim görüyor olmaları mutluluk düzeylerine anlamlılık derecesinde katkıda bulunmuş olabilir.

Araştırmamızda öğrencilerin bâtil inanç (yeniçağ inanışları) ve iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda, bâtil inanç düzeyleri ile iç güdümlü dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani analiz sonuçlarımıza göre öğrencilerin iç güdümlü dindarlık eğilimleri arttıkça bâtil inançlara inanma düzeylerinin de arttığı görülmektedir. Yapılan literatür taramalarında dindarlık ile bâtil inanç arasındaki ilişkide farklı dindarlık ölçekleri kullanılmıştır. Dış güdümlü ve iç güdümlü dindarlık ile bâtil inançlara eğilim arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu hususta diğer araştırma sonuçları ile karşılaştırmalarda bulunma imkanı olmamıştır.

Bizim sonuçlarımızla uyumlu sonuca ulaşan çalışmalara baktığımızda; Arslan'a (Arslan, 2004:18). göre dindarlıkla bâtil inanç arasında zayıf olmakla birlikte pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Faruk ve Asena Sinanoğlu'nun (Sinanoğlu ve Sinanoğlu, 2012) araştırmasına göre dindarlık eğiliminin arttığı bireylerde bâtil inançlara yöneliminin fazla olduğu tespit edilmiştir. Gündoğdu, Çapri ve Çelikkaleli'nin (2003) yapmış olduğu çalışmada dindarlık seviyesi ile akıldışı inançlara olan eğilim arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiş. Torgler (2003) farklı ülkeler arasında yaptığı çalışmada bâtil inanç ile dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kilişeye devamlılık gösteren bireylerde kilisede veya dini organizasyonlarda gönüllü olarak çalışan bireylere oranla daha düşük düzeyde bâtil inanç eğilimi tespit etmiştir. Aynı zamanda kendini

dindar olarak tanımlayan bireylerde (öznel dindarlık) bâtil inanca olan eğilimi yüksek bulunmuştur.

Yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde; Karaca'nın bizim çalışmamızın aksine dini bilgilerde derinleşme ile bâtil inanç düzeyi arasında ters yönde bir ilişki tespit ettiği görülmüştür. Batıl inanç kavramının çerçevesinin evrensel sınırlarla çizilememesi, bâtil inanç kavramı içerisine giren olguların kültür, din, coğrafya, ırk gibi faktörlere bağlı olarak değişebilmesi, ayrıca araştırmalarda kullanılan dindarlık ölçeklerinin niteliğine bağlı olarak dindarlık düzeyi ile bâtil inanç düzeyi arasında yapılmış olan ve yapılacak olan araştırmaların farklı sonuçlar vermesi beklenebilir.

2. Batıl İnanç, Mutluluk İlişkisinin Değerlendirilmesi

Araştırmamızın temel değişkenleri olan öğrencilerin bâtil inanç (yeniçağ inanışları) düzeyleri ile mutluluk düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için yapılan korelasyon analizi sonucunda; öğrencilerin bâtil inanç (yeniçağ inanışları) ve bâtil inançları ölçen tüm boyutları ile mutluluk düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle öğrencilerin bâtil inançlara sahip olma düzeyleri arttıkça mutluluk düzeylerinin de arttığı görülmüştür.

Batıl inançlar genelde rasyonel olmayan düşüncelerin ürünleri olarak görülürler. Bununla beraber birçok insan kendini şanslı hissetmek için günlük hayatında bâtil inançlara ve uygulamalara güven duyar. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda bâtil inançların ortaya çıkardığı sonuçları ve yararları hakkında az şey bilinmektedir. Batıl inançların ortaya çıkma biçimleri oldukça farklı olsa da bir olayın akışıyla mantıksal olarak ilişkili olmayan bir nesnenin, eylemin veya durumun sonucunu etkilediği irrasyonel inançlar olarak da tanımlanabilir. Belirsizlik, yüksek psikolojik stres ve duygularda çöküntü yaşayan bireylerin bâtil inançlarla meşgul olmaları muhtemeldir.

Yapılan literatür taramalarında, bâtil inançlar ile kısaca mutluluk arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair doğrudan yapılan pek fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte bâtil inançları; kaygı, duygusal uyum, umut ve kişilik tipleri bağlamında ele alan sınırlı sayıda çalışma mevcuttur.

Örneğin; Thalbourne ve arkadaşlarının bâtil inançlar ile ilgili olarak yapmış olduğu çalışmada; kaygı, öfke, bunalım ve psikotik rahatsızlıklara eğilimi olan bireylerin bâtil inançlara eğilimi de yüksek bulunmuştur (Thalbourne and Christopher, 1995:291-292). Callebaut farklı sosyal sınıflardaki insanları gözlemleyerek yapmış olduğu araştırmada; mesleklerindeki belirsizlik ve kaygılar nedeni ile aktörlerin, sporcuların ve balıkçıların diğer insanlardan çok daha fazla bâtil inanç ve uygulamalara başvurduğunu tespit etmiştir (Callebaut, 2000:54).

Her ne kadar bâtil inanç ve uygulamalardan rasyonel bir fayda sağlanamasa da belirsizlik, yüksek psikolojik stres ve negatif duygular taşıyan bireylerin bâtil inançlarla meşgul olmaları muhtemeldir. Örneğin zor bir sınava giren öğrencinin kaygı düzeyi yüksek olduğu için

uğurlu kalemiyle sınava girmesi; sınavdan daha iyi bir puan almasına neden olup olmamasına bakmaksızın olay şöyle değerlendirilebilir. Sınav öğrencinin kaygı düzeyini arttırmıştır, yani öğrenciyi mutsuz etmiştir. Uğurlu kalemi ise bu gerilimli durumda kaygıyı azaltan bir faktör olmuştur. Kaygı düzeyi azalan öğrencinin psiko-sosyal yönden rahatlaması o öğrencinin sınavına pozitif yönde yansiyabilir. Bu yönüyle bakıldığında birçok inanç için psikologların faydacı bakış açılarının işlevsel olabileceği sonucuna varılabilir. Böylece bâtil inançların ortaya çıkardığı sonuçlar hakkında çok az şey bilinmesi doğal karşılanabilir. Batıl inançlar için harcanan ilave bir çabanın ilgili kişilerde bir avantaja dönüşmesi de mümkündür. Araştırmacılar bâtil inançların psikolojik gerginliği dengelediği, kaotik ortamlarda kontrol ve öngörülebilirlik hissi yarattığı inancına varmışlardır. Batıl inanç ile iyi şansa duyulan inanç; iyimserlik, umut ve güven yönünden telkini arttırdığı söylenebilir. Bir bireyde bâtil inanç düzeyi ne kadar yüksekse o birey, o kadar iyimser, umutlu ve kendinden emin olma eğilimindedir (<https://www.jstor.org/stable/41062460?seq=1&cid>).

Yapmış olduğumuz çalışmada öğrencilerin bâtil inanç düzeylerinin yüksek olması; öğrencilerin bu dönemlerinde daima kaygı düzeyini yüksek tutmasını sağlayan sınavların varlığı ve sıklığı, öğrencilerin buldukları yaş dönemi gereği sosyal gelişimlerini tamamlamamış olmaları onlarda kaygıyı azaltma yollarına itmiş olabilir. Oluşan kaygıyı azaltmada en masrafsız, ulaşılması en kolay ve herhangi bir çaba harcamadan kullanılacak olan şeyler bâtil inanç ve uygulamalar olacaktır. Yapılan az sayıdaki benzer çalışma bulguları gibi çalışmamıza katılan öğrencilerde de bâtil inanç düzeyleri yüksek olup mutluluk düzeyini etkilemiştir.

3. Dindarlık, Mutluluk İlişkisinin Değerlendirilmesi

Araştırmamızın temel değişkenleri olan öğrencilerin mutluluk düzeyi ile iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda öğrencilerin iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık düzeyleri ile mutluluk düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle öğrencilerin iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık eğilimleri arttıkça mutluluk düzeylerinin de arttığı görülmüştür.

Mutluluk, öncelikli olarak sübjektif bir fenomen olup, kişinin içsel dünyasında yaşadığı bir ruh halidir. Din ve böylelikle dindarlığın mutluluk üzerine olan etkisini araştıran birçok inceleme mevcuttur. Dindarlık veya dini faaliyete katılım ile mutluluk arasında pozitif ilişki olduğunu belirten birçok çalışma da bulunmaktadır. Emsallerine istinaden daha güncel ve geniş kapsamlı olan bir örneği verecek olursak; Amerika'da yapılan mutluluk araştırmasında Amerika toplumunda en mutlu bireylerin Yahudiler olduğu, bunların ardından da ateistlerin geldiği tespit edilmiştir. Yine aynı çalışmada belirtildiği üzere bu ilişki doğrudan Yahudilik inancına bağlanmasının da doğru olmadığı ve Yahudilik inancı ile mutluluk arasında doğrudan bir nedensel ilişkinin olmadığı ifade edilmektedir (Sander, 2017:14).

Dindarlık mutluluk ilişkisinin incelendiği diğer çalışmalara baktığımızda ise, bizim bulduğumuz sonuçlarla benzer şekilde; Hallahmi ve Argyle’de,(2000) dindar olan bireylerin mutluluk düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Yine Hayta’nın (2002) yapmış olduğu çalışmada bir grup öğrencini dini pratikleri yerine getirme sıklığı ile sosyal uyum ve kaygı gibi faktörlerle incelemiş ve dini pratiklere katılan öğrencilerin daha mutlu kaygı düzeyi daha düşük ve sosyal uyumu daha yüksek olarak tespit etmiştir. Yine bizim bulgularımızla benzer bir şekilde Steinitz, dindar olan bireylerin mutluluk düzeylerini yüksek bulmuştur (Steinitz,1980’den akt. Meadow ve Kahoe, 1984:403).

Din, bireyin toplumsal uyumunu arttırdığı gibi bireyin toplum içerisindeki gerçekleştirilmesi gereken rol gereksinimlerini kolaylaştıran önemli bir etmendir. Din sayesinde birey kendini toplumun bir parçası hissederek, toplum içerisindeki güven sorununu çözmüş olur. Toplum tarafından kabul görmüş, dışlanmayan, toplumla ortak kaygı ve amaçları olan bireylerin mutluluk düzeyinin de pozitif yönde etkilenmesi kaçınılmazdır (Yapıcı ve Kayıklık, 2005:177-206).

Dindarlıkla mutluluk arasında ilişki olmadığını ileri süren çalışmalar da mevcuttur. Lewis ve arkadaşlarının kişilik ve bireysel farklılıkları incelediği araştırmasında eğitilmiş bireyler arasında dindarlık ve mutluluk arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını belirtmektedir. Yine Lewis ve arkadaşlarının yapmış oldukları başka bir çalışmada din ve mutluluk arasında ilişki olmadığını yinelemektedirler (Lewis, Joseph ve De Fockert, 2000:233-236; Lewis, Maltby ve Burkinshaw, 2000:233-236).

Zuckerman, literatürlerdeki dindarlık mutluluk arasında pozitif ilişki olduğunu ileri süren çalışmalarda tutarsızlıklar olduğunu belirterek dindar olmayan ve refah düzeyi yüksek toplumların diğer toplumlara oranla mutluluk düzeylerinin de yüksek olduğunu belirtmektedir (Zuckerman, 2007:47-65).

Yine Sillick ve arkadaşlarının yaptığı başka bir çalışmada tanrıya inanan, agnostik ve ateistler arasında mutluluk düzeyleri ile bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Sillick, Stevens ve Cathcart,2016:115-127).

Literatürde her ne kadar farklı sonuçlar veren çalışmalar mevcut ise de çalışma örneklemimizi oluşturan bireylerin genç olmaları, sosyal sorumluluklarının az olması, kendilerinden beklenen toplumsal rolleri kısmen gerçekleştirmiş olmaları ve gelecekteki mesleki kaygılarının az olması nedeni ile genel olarak mutluluk düzeyleri yüksek bulunmuştur. Varyans analizlerinde özellikle tıp eğitimi alan dindarlık ölçeği yüksek olan kız öğrencilerinin mutluluk düzeylerinin de yüksek olması sadece dindarlığa bağlanmamalıdır.

Bizim araştırmamızla uyumlu bir sonuç elde eden Yaparel, (1987) yapmış olduğu çalışmada bireylerin ibadet oranında meydana gelen artış ile mutsuzluğun yoğunlaşmış hali olarak kabul edebileceğimiz depresyon arasında negatif bir ilişkinin olduğu bulunmuştur.

Dindarlığın maneviyat boyutunun insanlara ruhsal rahatlama ve huzur vermesi, dinin ibadet boyutuyla bireyin sosyal hayata adapte olup yalnızlık hissinden uzaklaşması ve sosyalleşme ihtiyacını karşılama olanağı sağlama, dindarlığın bireyin psiko-sosyal dengesini kurmasına olanağı sağlar. Son dönemde dindarlık mutluluk ilişkisini irdeleyen araştırmacılar, dindarlığın olumsuz deneyimler ve korkularla başa çıkma, hayata dair bir amaç duygusu edinme ve aidiyet ihtiyacını karşılama gibi nedenlerle dindarlığın bireylerin mutluluğu üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermişlerdir (Yorulmaz, 2016:813). Dindarlığın evrensel olmaması, farklı dinlerin bireyler üzerinde farklı etkilere sahip olması nedeni ile dindarlık-mutluluk arasındaki ilişkinin daha geniş örneklem grupları kullanılarak yapılmasına ihtiyacı vardır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmamızda ilahiyat ve tıp öğrencilerin bâtil inanç (yeniçağ inanışları), mutluluk, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık düzeylerinin orta düzeyde olduğu görülmüştür. Yine araştırmada yapılan t-testi sonucunda öğrenim gördükleri fakültereye göre öğrencilerin ilahiyat ve tıp fakültesi öğrencilerinin bâtil inanç (yeniçağ inanışları), mutluluk, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan araştırmada ilahiyat ve tıp öğrencilerinin bâtil inanç (yeniçağ inanışları), mutluluk, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda öğrencilerin genel olarak bâtil inanç (yeniçağ inanışları) düzeyleri ve tüm bâtil inanç (yeni çağ inanışları), boyutlarındaki düzeyleri, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık düzeyleri ile mutluluk düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar dikkate alınarak aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Tıp fakültesi ve ilahiyat fakültesi öğrencileri arasında farklı bâtil inanç ölçekleri kullanılarak bu çalışma tekrarlanabilir.
- İç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlığın bâtil inançlarla ilişkisi yönünden inceleyen çalışmalar için yaptığımız literatür taramalarında herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması çalışmamızı orijinal kılmakta ve bu alandaki çalışmalara örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Bu nedenle bu alanda daha fazla çalışmalara ihtiyaç vardır.
- Batıl inançlara olan eğilim ile mutluluk düzeyi arasındaki ilişkiyi doğrudan ve detaylı bir şekilde inceleyen çalışmalar için yaptığımız literatür taramalarında herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Aarnio, Kia (2007). "Paranormal, Supersititious, Magical and Religious Beliefs", Yüksek Lisans Tezi, University of Helsinki, Finland.

- Akdoğan, A. (2004). Sosyal Değişme ve Din, Rağbet Yay. , İstanbul.
- Akgül, Mehmet (2004). "Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi", Dini Araştırmalar, Cilt: 7 Sayı: 19, ss. 19-56.
- Aktaş, Recep (1973). Batıl İnanışlar, Bahar Yayınları, İstanbul.
- Allport, Gordon W. (2004). Birey ve Dini, (Çev. Bilal Sambur), Elis Yayınları, Ankara.
- Allport, Gordon W & Ross, Michael J. (1967). "Personal Religious Orientation and Prejudice", Journal of Personality and Social Psychology, 5 (4), ss. 432-443.
- Altıntaş, Hayrani (1999). İslam Ahlakı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Altunsu Sönmez, Özlem (2016). "Dindarlığın Ölçülebilirliği Üzerine Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, (36) ss. 557-578.
- Arslan, Mustafa (2004). Türk Popüler Dindarlığı (Çorum Örneği), İstanbul: Dem Yayınları.
- Aronson, Elliot; D. Wilson, Timothy; Akert, Robin M. (2012). Sosyal Psikoloji, (Orhan Gündüz) Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Mehmet (1995). "Fal Maddesi", İslâm Ansiklopedisi (içinde), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt: 12, ss. 134-138
- Ayhan, İnci; Yarar, Ferhat (2005). "Batıl İnançların Psikolojisi", Pivolka, 4, (17), ss. 15-20.
- Ayten, Ali ve Köse, Ali (2009). "Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX, Sayı: 3, ss.45-70.
- Ayverdi, İlhan (2011). Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Bahadır, Abdulkerim (2007). Jung ve Din, İz Yayınları, İstanbul.
- Baş, Eyüp (Ed.) (2017). Halk İnanışları El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Bilgin, Vejdi (2003). "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, Bursa, ss. 193-214.
- Budak, Selçuk (2005). Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Callebaut, J. (2000). Cross-cultural Window on Consumer Behavior, Leuven, Censydiam & Garant Publishers, Belgium.
- Cicero, M. T. (1980). De Natura Deorum II, 28 (32), Quoted in Wagenvoort, Hendrik. Pietas: Selected Studies in Roman Religion. Leiden, Netherlands: Brill
- Çelik, C. (2002). Şehirleşme ve Din, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Doğan, Tayfun ve Akıncı Çötök, Nesrin (2011). "Oxford mutluluk Ölçeği Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik çalışması, Türk Psikoloji Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (36), ss. 165-172.
- Devellioğlu, Ferit (2013). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, "Hurafe Maddesi" İstanbul.
- Erdil, Kemalettin (2003). Yaşayan Hurafeler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Ellison, Christopher G., vd. (1989). "Does Religious Commitment Contribute to Individual Life Satisfaction?", *Social Forces*, 68 (1) ss. 100–123.

Ellison, Christopher G. (1991). "Religious Involvement and Subjective Well-Being" *Journal of Health and Social Behavior*, V.32, ss. 80-99.

Freud, Sigmund (1196). *Totem ve Tabu*, (Çev. K. Sahir Sel), Sel Yayınları İstanbul.

Fromm, Erich (1982). *Psikanaliz ve Din*, (Çev: Aydın Arıtan), Arıtan Yayınları, İstanbul.

Fromm, Erich (1997). *Sahip Olmak ya da Olmak*, (Çev. A. Arıtan), Arıtan Yayınları, İstanbul.

Fromm, Erich (1995). *Mutluluk ve Erdem*, (Çev.A.Yörükkan), T.İ.B.Y., Ankara.

Glock, Charles (1998). "Dindarlığın Boyutları Üzerine", *Din Sosyolojisi*, (Ed. M. Emin Köktaş- Y. Aktay) Vadi Yayınları Ankara.

Goleman, Daniel (1996). *Duygusal Zeka*, (Çev. B. S. Yüksel), Varlık Yayınları, İstanbul.

Goring, R. (Ed.) (1995). *Dictionary of Belief & Religions*, Wordsworth Reference, Edinburgh.

Gorsuch, Richard L. & Venable, G. Daniel (1983). "Development of An Age-Universal I-E Scale", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22, ss.181-187.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.

Günay, Muzaffer (2002). *Hurafeler ve Batıl İnançlar*, Sevgi Yayınları, İstanbul.

Günay, Ünver (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, Erzurum.

Gündoğdu, M., Çapri, B., Çelikkaleli, Ö. (2003). "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinde Bilimsel Düşünme Becerisi", VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, 9-11 Temmuz, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Güngör, Harun ve Köylü, Bekir (2014). *Türk Halk İnanışları*, Kayseri, ss. 1-3.

Gürses, İbrahim (2001). *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din*, Arasta Yayınları, Bursa.

Hallahmi, B. B., Argyle, M. (2000). "Dindarlığın Etkileri I (Bireysel Düzey)", (Çev. A. Şahin), SÜİFD, (10), ss. 453- 477.

Hançerlioğlu, Orhan (1975). *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hayta, Akif (2002). "İbadetler ve Ruh Sağlığı", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Edt. Hayati Hökelekli, Ankara, Okulu Yay, ss. 117–152.

Jahoda, Gustav (2009). *The Psychology of Superstition*, PenguinBooks, Victoria 1970.

Karaca, Faruk (2010). "Heteredoks İnanç ve Davranışlar Ölçeği Üzerine Bir Deneme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 15, Erzurum.

Karaca, Faruk (2003). *Dindarlığın fonksiyonelliği üzerine*, *Dinî Araştırmalar* 6 (16), ss.75-85.

Kalafat, Yaşar (2009). *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, Berikan Yayınevi, Ankara.

- Karacoşkun, Mustafa Doğan (Ed.) (2013). Din psikolojisi, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Kaya, Mevlüt (2016). İnsanın Anlam arayışı ve Yeni Çağ İnançları, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Kayıklık, Hasan (2000). "Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme," Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Kayıklık , Hasan (2003) .Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler , Baki Kitabevi , Adana.
- Kimter, Nurten (2002). "Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi, edt. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, ss. 183-208
- Kimter , N. (2002). " Dini İnanç , İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine ", Gençlik , Din ve Değerler Psikolojisi (İçinde) , Ed. H.Hökelekli , Ankara Okulu Yay. , Ankara, 2002, ss.183-208.
- Kissling, H. J. (1993). "Halk Dinine İlişkin Geleneklerin Koruyucusu Olarak İslam Tarikatleri", Tarih ve Toplum, (Çev. T. Akpınar), ss. 23-27.
- Kıraç, Ferdi (2007). "Dindarlık Eğilimi, Varoluşsal Kaygı ve Psikolojik Sağlık", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara.
- Koçoğlu, Kıyasettin (2008). 21. Yüzyıl Türkiye'sinde Hurafeler, Diyanet Yayınları, Ankara.
- Köktaş, M. Emin (1993). Türkiye'de Dini Hayat: İzmir Örneği, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Köse, Ali; Ayten, Ayten (2013). Din Psikolojisi, Timaş Yayınları İstanbul.
- Köse, Ali; Ayten, Ayten (2010). Türbeler, Popüler Dindarlığın Durakları, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kula, N. (1998). Kimlik ve Din; Kaya , M. , Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum , Etüt Yay., Samsun.
- Lewis, C. A., Joseph, C. Lanigan & De Fockert, J. (1997). Religiosity and Happiness: No Evidence For An Association among Undergraduates. Personality and Individual Differences, 22, ss.119-121.
- Lewis, C. A., Maltby, J. and Burkinshaw, S. (2000). "Religion and Happiness: Still no Association", Journal of Beliefs and Values, 21 (2), ss. 233-236.
- Lévi-Bruhl, Lucien (2006). İlkel İnsanda Ruh Anlayışı (Çev. O. Adanır), Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Lorie, Peter (1997).Batıl İnançlar, (Çev: Ayşe Karsel), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Maslow, Abraham (1996). Dinler, Değerler ve Doruk Deneyimler, (Çev. H. Koray Sönmez), Kuraldışı Yayınları İstanbul.
- Meadow, J., Kahoe, R. D. (1984). Psychology of Religion: Religion in Individual Lives, Harper & Row Publishers, New York.
- Mehmedoğlu , A.U. (2004). Kişilik ve Din , Değerler Eğitim Merkezi Yay. , İstanbul.

- Okumuş, Ejder (2006). "Gösterişçi Dindarlık", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6 (2), ss. 17-35;
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*, Dem Yay., İstanbul.
- Oxford Latin Dictionary (1982). *superstitio*, Oxford University Press, England.
- Oxford English Dictionary (1989). Second edition, Oxford, England, Oxford University Press.
- Örnek, Sedat Veyis (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Richard, M. (2007). *Happiness: A guide to Developing Life's Most Important Skill*, New York.
- Saenko, I. V. (2005). "The Superstitions of Today's College Students", *Russian Education and Society*, 47 (12), s. 83.
- Sander, William (2017). "Religion, Religiosity and Happiness", *Review of Religious Research* 59(2) February, s. 14.
- Schippers, Michaéla and Von Lange Paul M. (2006). "The Psychological Benefits of Superstitious Rituals in Top Sport: A Study among Top Sportpersons", *Journal of Applied Social Psychology*, 36 (10), ss. 25-35.
- Shermer, Michael (2007). *İnsanlar Neden Saçma Şeylere İnanır*, (Çev. Zeynep Reyhan Koç), Altın Bilek Yayınları, İstanbul.
- Sica, C.; Novara, C.; Sanavio, E. (2002). *Culture and Psycopathology: Superstition and obsessive-Compulsive Cognitions and Symptoms in a Non-clinical Italian Sample. Personality and Individual Differences*, 32.
- Sinanoğlu, A. Faruk; Sinanoğlu, Asena (2012). 21. Yüzyıl Malatya'sında Batıl İnançlar. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, TÜBAR-XXXI, ss. 239-257.
- Şerif, Muzaffer ve. Şerif, Carolyn W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş*, (Çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz) Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Tarhan, Nevzat (2013). *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yayınları. İstanbul.
- Taylor, Shelley E.; Peplau, Letitia Anne; Sears, David O. (2012). *Sosyal Psikoloji*, (Çev. Ali Dönmez), İmge Kitabevi, İstanbul.
- Thalbourne, Michael A; Christopher C. French. (1995). *Paranormal Belief, Manic-Depresiveness, Magical Ideation: A Replication. Personal Individual Difference*, 18 (2), ss.291-292.
- Torgler, B. (2003). *It is about Believing: Superstition and Religiosity*. Center for Research in Economic, Management and the Arts, 10, ss.1-23.
- Turcan, Robert (1996). *The Cults of the Roman Empire*, (trans. Antonia Nevill) Blackwell, Oxford, England.
- Uysal, Veysel (1994). *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, TDV. Yay, Ankara.
- Uysal, Veysel (2003). *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, Çamlıca Yay., İstanbul.
- Vayne, Paul (1987). *A History of Private Life: From Pagan Rome to Byzantium*. Harvard

University Press, Cambridge.

Voltan-Acar , N. , Yıldırım , I & Ergene , T. (1996) . " Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi " , H.Ü : Eğitim Fakültesi Dergisi 12 , ss. 45-56.

Victor, Emil Frankl (2013). İnsanın Anlam Arayışı, Okyanus yayınları, İstanbul.

Vyse, Stuart A. (1997). Believing in Magic: The Psychology of Superstition, Oxford University Press, New York.

Yavuz, Kerim (1990). Doğu Karadenizde "Batıl İnançların Psikolojik Dili", II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) (1 – 3 Haziran 1988) Samsun.

Yapıcı, Asım (2011). "Kuramdan Yönteme Ruh Sağlığı-Din Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11 (2), ss.25-61.

Yapıcı, Asım (2001). Ruh sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık, Karahan Kitabevi, Adana.

Yapıcı, Asım (2006). "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi", ÇÜİFD., 6(1), ss. 65-115.

Yapıcı, Asım (2007). Ruh Sağlığı ve Din, Karahan Kitabevi, Adana.

Yapıcı, Asım; Kayıklık, Hasan (2005). "Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Özsaygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği", Değerler Eğitimi Dergisi, 3 (9), ss. 177-206.

Yaparel, Recep (1987). Yirmi Kırk Yaş Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yel, Ali Murat (1998). "Hurafe", DİA, Cilt: 18 İstanbul.

Yıldız, Murat (2001). "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma, Tabularasa-Felsefe Teoloji Yıl-1 Sayı:1 Ocak-Nisan, ss. 19-42.

Yıldız , M. (2006). Ölüm Kaygısı ve Dindarlık, İzmir İlahiyat Vakfı Yay. , İzmir.

Yorulmaz, Özlem (2016). "Türkiye'de Dindarlık ve Mutluluk Arasındaki İlişki: Dindar İnsanlar Daha mı Mutlu?", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, ss.801-818.

Zebb, B. J.; Moore, M. C. (2003). Superstitiousness and Perceived Anxiety Control as Predictors of Psychological Distress. Anxiety Disorders, 17,ss.15-130.

.... "Üniversite Öğrencilerinin, Sihir, Büyü ve Tabiatüstü Güçlerle İlgili Tutumlarının İncelenmesi," Bilimname Dergisi, Ekim Sayısı, 2019, s...

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bf42d27277255.99024293, (Erişim Tarihi: 17.08.2018).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bf42d17ed8d75.99656439, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bfa8d9c1e4e40.71472573, (Erişim Tarihi: 20.09.2018)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bfaa1abcbffe3.61297702, (Erişim Tarihi: 05.05.2018)

[.http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=hurafe](http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=hurafe), (Erişim Tarihi: 05.05.2018)

https://www.jstor.org/stable/41062460?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents (Erişim Tarihi 24.12.2018)

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c192f5842dae0.31177691, (Erişim Tarihi: 10.05.2018)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bfaa1b0c6b522.10363909, (Erişim Tarihi: 21.06.2018).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bfaa66c2d1b30.18781882, (Erişim Tarihi: 20.06.2018).

https://www.jstor.org/stable/41062460?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents (Erişim Tarihi 24.12.2018)